

Київський університет імені Бориса Грінченка
Факультет права та міжнародних відносин
Кафедра публічного права

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з науково-методичної
та навчальної роботи

Олексій ЖИЛЬЦОВ

_____ 2022 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Історія держави і права

Змістовий модуль «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ»

для студентів

спеціальності	293 Міжнародне право
освітнього рівня	першого (бакалаврського)
освітньої програми	293.00.01 Міжнародне право

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02136554
Начальник відділу
моніторингу якості освіти

Продовження № 15/11/22
Олександр
(підпис) (прізвище, ініціали)

« _____ » _____ 2022 р.

Київ – 2022

Розробники:

Чернега Андрій Петрович, к.ю.н., доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Факультету права та міжнародних відносин Київського університету імені Бориса Грінченка.

Викладачі:

Чернега Андрій Петрович, к.ю.н., доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Факультету права та міжнародних відносин Київського університету імені Бориса Грінченка.

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри публічного та приватного права Факультету права та міжнародних відносин
Протокол від «26» серпня 2021 року протокол № 1.

Завідувач кафедри публічного та приватного права

(Лілія ОРЕЛ)

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої програми 293.00.01 Міжнародне право 2021 р.

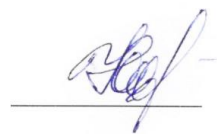
Гарант освітньої програми

(Ліліана ТИМЧЕНКО)

Робочу програму перевірено 2021 р.

Заступник декана

(Анфіса НАШИНЕЦЬ-НАУМОВА)

Пролонговано:

на 2022/2023 н.р.

(Орел Л.В.). «17» серпня 2022 р., протокол №1

на 20__/20__ н.р. _____ (_____). «__» _____ 20__ р., протокол №__

на 20__/20__ н.р. _____ (_____). «__» _____ 20__ р., протокол №__

на 20__/20__ н.р. _____ (_____). «__» _____ 20__ р., протокол №__

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання
	денна
Історія держави і права	
<i>Вид дисципліни</i>	обов'язкова
<i>Мова викладання, навчання та оцінювання</i>	українська
<i>Загальний обсяг кредитів / годин</i>	6 / 180
<i>Курс</i>	1
<i>Семестр</i>	1,2
<i>Кількість змістових модулів з розподілом</i>	3
<i>Обсяг кредитів</i>	6
<i>Обсяг годин, в тому числі:</i>	180
<i>Аудиторні</i>	84
<i>Модульний контроль</i>	12
<i>Семестровий контроль</i>	30
<i>Самостійна робота</i>	54
<i>Форма семестрового контролю</i>	Екзамен
Змістовий модуль «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ»	
<i>Курс</i>	1
<i>Семестр</i>	1
<i>Обсяг кредитів</i>	2
<i>Обсяг годин, в тому числі:</i>	60
<i>Аудиторні</i>	28
<i>Модульний контроль</i>	4
<i>Семестровий контроль</i>	10
<i>Самостійна робота</i>	18
<i>Форма семестрового контролю</i>	-

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою курсу є оволодіння необхідними знаннями з історії держави і права нашої країни як студентами-юристами так і практикуючими правознавцями для кращого пізнання сутності, функцій і соціального призначення держави, її правової системи, орієнтування у внутрішніх й міжнародних процесах, перспективах і можливостях їх розвитку для ефективного виконання своїх професійних обов'язків.

Основними завданнями є:

- набуття студентами теоретичних знань про державно-правову дійсність на конкретному етапі розвитку України та людської цивілізації ;
- навчити студентів самостійно працювати з істотко-правовими джерелами та постійно підвищувати свої знання, шляхом активного спостереження за розвитком процесів, що відбуваються в Україні;
- сформування у майбутніх юристів почуття глибокого патріотизму до минулого України та поваги до її державних і правових інститутів.

3. Результати навчання за дисципліною

Відповідно до освітньої програми 293.00.01 «Міжнародне право» за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти зі спеціальності 293 Міжнародне право, дисципліна забезпечує формування таких компетентностей:

Загальні компетентності (ЗК) –

ЗК–1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК–3. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК–6. Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК) -

СК–2. Здатність аналізувати основні сучасні правові доктрини, цінності, принципи функціонування національної правової системи.

Відповідно до освітньої програми 293.00.01 «Міжнародне право» за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти зі спеціальності 293 Міжнародне право, дисципліна забезпечує формування таких програмних результатів навчання:

РН–1. Демонструвати навички гармонійного розвитку абстрактного мислення в поєднанні з логікою аналітичної та синтетичної діяльності.

РН–3. Вибудувати, планувати, структурувати траєкторію індивідуальної пізнавальної діяльності.

РН–6. Ідентифікувати (виявляти), формулювати та вирішувати проблеми, демонструючи навички прогнозування.

РН–12. Виявляти знання і розуміння основних сучасних правових доктрин, цінностей та принципів функціонування національної правової системи.

4. Структура навчальної дисципліни

Тематичний план для денної форми навчання

№	Назви теоретичних розділів	Кількість годин						
		Р	Л	СЗ	Лабор	П	ІР	СР
Змістовий модуль 1. Державно-правовий розвиток України від найдавніших часів до входження українських земель до складу Речі Посполитої								
1	Тема 1. Предмет, методологія та періодизація курсу Історії держави та права України	1						1
2	Тема 2. Перші державні утворення на території України	4	2	2				
3	Тема 3. Державний устрій та суспільний лад Київської Русі	4	2	2				
4	Тема 4. Роздробленість Київської Русі. Галицько-Волинська держава та право	4	2	2				
5	Тема 5. Державний устрій, суспільний лад та право Литовсько-Руського князівства	4	2	2				
6	Тема 6. Українські землі у складі Речі Посполитої: суспільно-політичний устрій та право	5	2	2				1
	Модульний контроль	2						
	Разом за змістовим модулем 1	24	10	10				2
Змістовий модуль 2. Спроби національного відродження України періоду народно визвольної війни, часів Гетьманщини та входження українських земель до складу Російської імперії та Австро-Угорщини								
7	Тема 7. Україна періоду народно-визвольної війни (1648-1654 рр.)	4	2	2				

8	Тема 8. Держава і право Гетьманщини	4	2	2			
9	Тема 9. Україна у складі Російської імперії: державний устрій, суспільний лад та право	2					2
10	Тема 10. Суспільно-політичний устрій та право на Західноукраїнських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини	2					2
	Модульний контроль	2					
	Разом за змістовим модулем 2	14	4	4			4
Змістовий модуль 3. Державницькі спроби національного відродження протягом 1917-1922 рр.							
11	Тема 11. Українська народна республіка часів Центральної Ради	1					1
12	Тема 12. Гетьманат Павла Скоропадського	1					1
13	Тема 13. Держава і право УНР часів Директорії	1					1
14	Тема 14. Держава і право ЗУНР	1					1
	Разом за змістовим модулем 3	4					4
Змістовий модуль 4. Радянська державність в Україні. Державотворення та право творення на сучасному етапі розвитку України							
15	Тема 15. Радянська державність та право в Україні протягом 20-30-х років. Правовий статус Західноукраїнських земель	1					1
16	Тема 16. Держава і право України в роки Другої Світової війни (1939-1945 рр.) та повоєнний період	1					1
17	Тема 17. Держава та право України в період неототалітарного режиму (1960-1980 рр.)	2					2
18	Тема 18. Держава і право України періоду перебудови (1985-1990 рр.)	2					2
19	Тема 19. Державотворчі та правотворчі процеси на сучасному етапі розвитку України	2					2
	Разом за змістовим модулем 4	8					8
	Семестровий контроль	10					
	Усього годин	60	14	14	4		18

5. Програма навчальної дисципліни

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1. Державно-правовий розвиток України від найдавніших часів до входження українських земель до складу Речі Посполитої

ТЕМА 1. Предмет, методологія та періодизація курсу Історії держави та права України

Предмет навчального курсу. Історія держави і права України як суспільно-політична, юридична та історична наука. Місце та значення історії держави і права в системі інших юридичних та суспільних наук. Методологія історико-юридичних досліджень. Основні підходи, принципи та методи вивчення історико-правових явищ. Характеристика діалектичного, історичного, порівняльного, системно-структурного, статистичного методів дослідження та методів розвитку, аналогії та екстраполяції.

Мета та завдання курсу. Функції науки «Історії держави і права України», що характеризують її теоретичне та практичне значення для розбудови правової демократичної держави: пізнавальна; прогностична; виховна; прогностична. Історіографія дисципліни. Сучасний стан історико-правових досліджень. Основна наукова і навчально-методична література з курсу.

Рекомендовані джерела: основні

[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39, 41]

ТЕМА 2. Перші державні утворення на території України

Перші форми організації людей, родоплемінні громади Наддніпрянщини та Причорномор'я. З'явлення писемності. Держава Аратта та процес зародження світової цивілізації, спільноти індоєвропейських народів. Трипільська культура та її вплив на розвиток української державності.

Формування нових етнічних і культурних спільностей: кіммерійці, Скіфська держава, грецькі міста-держави Північного Причорномор'я та Боспорське царство.

Державне утворення кіммерійців. Велика і Мала Скіфія. Характеристика суспільного ладу скіфів: панівна верхівка, жерці, вільні общинники, ремісники і купці, раби. Населення скіфського царства: царські скіфи, скіфи кочівники, скіфи-землероби, елліно-скіфи, скіфи-хлібороби (орачі). Державний лад Скіфії: форма держави, апарат управління, адміністративно-територіальний устрій. Відомості про сарматські племена (язигів, роксоланів, аланів та інших). Основні джерела та риси права Скіфії.

Грецька колонізація Причорномор'я та її етапи. Загальна характеристика суспільного ладу античних міст-держав (полісів). Правове становище: панівного класу, осілих чужоземців, рабів та ін. Державний лад грецьких полісів: форма правління, адміністративно-територіальний устрій. Органи державної влади: народні збори, рада міста, магістратури, суд. Право грецьких полісів. Особливості суспільного ладу та державного устрою Боспорського царства.

Рекомендовані джерела: основні

[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31],

додаткові [32,33,34,37,39, 41,49,57,74,125], інформаційні ресурси[3,10,14,16,17]

ТЕМА 3. Державний устрій та суспільний лад Київської Русі.

Формування та розвиток державності східних слов'ян. Давні слов'яни – венеди, анти, склавіни. Західні, східні та південні слов'яни. Становлення та розвиток українців як окремого етнічного організму – племена, союзи. Антське царство. Державний та суспільний устрій антів. Причини політичної консолідації східних слов'ян та утворення навколо полянського Києва. Заснування подніпровської держави. Династія Києвичів. Дір, Аскольд. Утворення проукраїнського державного об'єднання протягом VIII-IX ст.ст. Династичний переворот. Династія Рюриковичів. Фактори, що вплинули на процес об'єднання слов'янських земель.

Етапи розвитку та існування Київської Русі. Перший – період консолідації державності (кінець IX – друга половина X ст. і охоплює майже 100 років) пов'язується з князюванням Олега (882-912 рр.), Ігоря (912-945 рр.), Ольги (945-964 рр.) та Святослава (964-972 рр.). Другий – найбільший період розвитку держави (X – перша третина XII ст. – 150 років) припадає на час правління Володимира Святославовича (Великого) (980-1015 рр.) та Ярослава Мудрого (1016, 1019-1054 рр.), Володимира II Мономаха (1113-1125 рр.) та Мстислава Великого (1125-1132 рр.). Третій період – розпаду та занепаду державності (друга третина XII ст. – перша половина XIII ст.) характеризується загостренням міжособної боротьби, посиленням нападів кочовиків, зміцненням економічного становища феодалів та їх незалежності від великого князя.

Теорії походження Давньоруської держави: вірменська, кельтська, норманська, хозарська та подніпровська теорії. Співвідношення понять «Руська земля», «Русь», «Вкраїна», «Київська Русь».

Загальна характеристика суспільного ладу Київської Русі. Правове становище панівних верств (великий князь, удільні князі, князівська дружина, бояри, духовенство). Смерди та інші феодално-залежні групи людей. Характеристика невольного населення: челядь, раби і холопи. Правовий статус духовенства. Міське населення. Державний лад Київської Русі: Великий князь, рада при великому князеві, народні збори (віче), феодалні з'їзди. Місцеві князі. Сюзеренітет та васалітет. Система місцевого управління: десяткова та двірцево-вотчинна. Відносини держави і церкви. Судово-адміністративний устрій Київської Русі: поділ судочинства на світське і церковне, не відокремленість суду від адміністрації. Державні (князівські), церковні, вотчинні (боярські) і громадські (вервні) суди.

Право Київської Русі. Основними джерелами права у давньоруській державі були: звичаєве право, договори, князівське законодавство, канонічне (церковне) законодавство, Руська правда. «Руська Правда» – перший кодифікований збірник давньоруського права, що складався з норм звичаєвого права, князівських уставів та збірників грецького та слов'янського права. Коротка, Розширена (Просторова) та Скорочена – списки Руської Правди. Кожна з редакцій відображає певні етапи розвитку права в Київській Русі. Норми цивільного, зобов'язального, спадкового та шлюбно-сімейного права. Суб'єкти права власності та способи його набуття. Особливості врегулювання питань банкрутства. Складна процедура розлучення. Злочини та покарання на Київській Русі, особливості судового процесу («заклич», «звід», «гоніння сліду»), докази й доказування на Київській Русі.

Рекомендовані джерела: основні

[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],

Додаткові [4,6,8,18,21,22,27,49,86,98,110,111,112,113,118,123,125,130,131,140],

інформаційні ресурси[3,10,24]

ТЕМА 4. Роздробленість Київської Русі. Галицько-Волинська держава та право

Феодална роздробленість Київської Русі. Формування окремих князівств. Територіальна, соціальна, політична та зовнішня причини феодалної роздробленості Київської Русі. Формування Галицького та Волинського князівств. Утворення Галицько-волинського князівства. Роман Мстиславич. Основні етапи розвитку та формування Галицько-волинського князівства. Перший етап протікає в умовах боротьби між Угорським та Польським королівствами за князівський престол. Другий – пов'язаний з невтомною боротьбою Данила Галицького за батьківську спадщину (1219-1238 рр.). Третій – існування Галицько-Волинського князівства в умовах монголо-татарської агресії. Четвертий – відродження Галицько-Волинської держави. П'ятий період занепаду Галицько-Волинської держави та поділ її між Литвою та Польщею.

Суспільний лад та державний устрій Галицько-Волинського князівства. Особливий статус боярської олігархії. Міщани, духовенство та селяни. Титул галицько-волинських князів. Коронування Данила Галицького (1253 р.). віче, боярська рада, князівські з'їзди. Центральне та місцеве управління. Військо.

Право Галицько-волинської держави. Звичаєве право, Руська Правда, церковні статuti Володимира і Ярослава. В останній період існування Галицько-Волинської держави набуває поширення застосування норм магдебурзького права. Церковне законодавство.

Рекомендовані джерела: основні

**[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],
додаткові [8,25,26,27,28,29,80,83,108,110,111,112,131],
інформаційні ресурси[3,10,24]**

ТЕМА 5. Державний устрій, суспільний лад та право Литовсько-Руського князівства

Утворення Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Об'єднання литовських земель в єдину державу у другій половині XIII – на початку XIV ст. за князів Міндовга і Гедиміна. Роль Кревської (1385 р.), Віленської (1401 р.) та Городельської (1413 р.) уній, Загальнодержавного сейму у Люблені (1569 р.) у остаточному формуванні Литовсько-Польського союзу – Речі Посполитої.

Суспільний лад Литовсько-Руської держави. Поява замкнених суспільних верств – станів. Загальна характеристика правового становища феодалів (шляхти) та магнатів (князів, бояр або панів). «Ходачкова шляхта» – дрібна, бідна шляхта. Православне, католицьке та уніатське духовенство (Берестейська унія 1596 р.). Правовий стан церкви в Україні. Міщанство. Селянство, його верстви і групи на праві руському, литовському, волоському, польському і німецькому. Вплив магдебурзького права на розвиток феодално-кріпосницької фільваркової системи сільського господарства. Правове оформлення кріпацтва.

Загальна характеристика державного ладу Великого князівства Литовського. Великий князь Литовський, Пани-Рада, Таємна рада, Великий вальний сейм. Центральний апарат. Адміністративно-територіальний поділ: ліквідація удільних князівств і земель, запровадження воєводств, повітів і волостей; міста і села; староства. Місцеве управління.

В історії розвитку судустрою українських земель Великого князівства Литовського виділяють три етапи. Перший охоплює період від другої половини XIV ст. до початку 70-х років XV ст., тобто від входження Київщини, Волині і Поділля до Великого князівства Литовського. Другий етап припадає на останню третину XV ст. – 60-ті роки XVI ст. – від ліквідації удільної системи і утворення централізованої держави до судової реформи 1564-1566 рр. Протягом цього періоду ранньофеодальна монархія трансформується у станово-представницьку. Виникає низка нових судів, зокрема третейські та суди для іногородців; суди в містах з магдебурзьким правом; зростає кількість доменіальних судів; великі князі практикують передачу суду комісарам, маршалку, Панам-Раді; подібним чином воєводи і старости доручають право суду своїм намісникам. Третій етап розвитку судустрою Великого князівства Литовського розпочався із проведенням судової реформи 1564-1566 рр. Він пов'язаний із скасуванням судів воєвод, старост і їхніх намісників та впровадженням принципово нових станових судів – земських, городських і підкоморських.

Джерела та характерні риси права Литовсько-Руської держави. Право Литовсько-Руської держави базувалося в основному на місцевому звичаєвому і писаному праві. Діяли звичаєве право, Руська правда, великокнязівське законодавство та магдебурзьке право. Окремим землям та містам від Великого князя надавалися привілеї (обласні, земські, міські); панівним соціальним станам (баронам, магнатам, шляхті) – привілеї та імунні грамоти. Судебник Казимира – IV (1468 р.). Норми цих документів, до прийняття у 1529 р. Першого Литовського Статуту, регулювали суспільні відносини у всіх сферах суспільного життя князівства. До джерел права Литовсько-Руської доби відносяться також міжнародні договори та постанови

польсько-литовських сеймів. У вжиток згодом увійшли нові назви законодавчих актів – постанова, устави, ухвали.

Привілеї поділялися на пожалувані (надання землі, титулу чи посади), пільгові (звільнення від сплати податків, військової служби) та охоронні (якщо порушувались особисті чи майнові права). За територіальним поширенням існували привілеї: земські (загально-земські) – Ягайла 1387 р., Городельський 1413 р., Казимира 1447 рр., Олександра 1492 р., два привілеї Сигізмунда – 1506 і 1522 рр., обласні – видавалися окремим воєводствам і повітам. Вони зазвичай видавалися на прохання князів, шляхтичів, бояр, власників невеликих земельних угідь. Привілеї надані Київській землі (1494, 1507, 1529 рр.), Волинській землі (1452, 1501, 1509 рр.) передбачали автономію українських земель у складі Литовського князівства, волосні та міські.

Нормативні документи Сейму – ухвала, ухвала земська, постанова, конституція, устава, статут, грамота, привілей, лист, універсал, артикул. Кканонічне право (православне і католицьке). Найвідомішим католицьким джерелом права, яке діяло у Великому князівстві Литовському, був «Звід канонічного права» (1532 р.).

Литовські статuti (1529, 1566, 1588 рр.). Розвиток цивільного та шлюбно-сімейного права, особливості розвитку кримінального права та інституту покарань у Литовсько-Руській державі. Судовий процес: учасники судового процесу (судді, сторонні особи, врядники); етапи судового процесу (поволення, опитування, личкування, звід та гоніння сліду, прослуха, виклик відповідача до суду, винесення вироку, оскарження та виконання рішення). Система судових доказів та їх оцінка. Достатні і недостатні докази. Власне зізнання та письмові документи, свідчення свідків та речові докази, присяга.

Рекомендовані джерела: основні

[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],

додаткові[8,12,14,15,25,26,27,28,29,44,80,83,99,110,111,112,114,118,119,120,123,128,

129],

інформаційні ресурси[3,10,12,19,20,24]

ТЕМА 6. Українські землі у складі Речі Посполитої: суспільно-політичний устрій та право

Після Люблінської унії 1569 р. українські землі входять до Речі Посполитої і втрачають залишки автономії. Це призвело до подальшого посилення соціального та національно-релігійного гніту. Польські магнати і католицька Церква грабували українські землі і закріпачували селянство. Експансія католицизму, яку здійснював через польський уряд Ватикан, спроби полонізації українського народу викликали широкий суспільно-політичний рух, опозицію з боку православних магнатсько-шляхетських верств.

Загальна характеристика суспільного устрою Речі Посполитої. Формування панівного стану, до якого належали українські та польські магнати і шляхта. Останні безконтрольно володіли величезними латифундіями і називали себе «короликами» та «віцекороликами». Дрібна шляхта, духовенство та селяни. Селяни поділялися на приватновласницьких (проживали на землях магнатів, шляхти, духовенства) і державних (мешкали на королівських землях). Після прийняття Люблінської унії та проведення Волочної реформи процес закріпачення селянства набирає радикальних форм. «Артикули» Генріха Валуа (1573 р.) та Статут 1588 р. Міське населення становило три основні групи: міський патриціат (впливові сім'ї багатіїв, заможні купці, ремісники, чиновники), міщанство (середні торговці, власне мешканці міста) і міські низи (позацехові ремісники, підмайстри та ін.).

У другій пол. XVI – першій пол. XVII ст. вдосконалюються ремісництво, промисли, торгівля і, як наслідок, поглиблюється соціальне розшарування міського населення. Збільшується кількість міст з магдебурзькою системою управління.

Запорізьке козацтво – заможне і козацькі низи. Центром козацтва стає південь та задніпровські пороги (Канів, Черкаси, Чигирин, Біла Церква, Переяслав). Серед козаків можна було зустріти не тільки литовців чи білорусів, на січ прибували татари, поляки, представники інших національностей. Правовий статус реєстрових козаків (грамота Сигізмунда II Августа від 1572 р. та договір Стефана Баторія від 1578 р.). «Ординацію Війська Запорізького реєстрового, що перебуває на службі Речі Посполитої».

Центральні та місцеві органи влади і управління Речі Посполитої. Держаний устрій Речі Посполитої визначався існуванням замкненої сеймово-сеймикової парламентської системи. При цьому найважливішими владними інститутами були король, сейм, сенат (був складовою частиною сейму) та повітові сеймики. До королівської адміністрації входили великий коронний маршалок, надвірний маршалок, канцлер, підканцлер та підскарбій. Коронний гетьман та гетьман польний. Коронний трибунал – був вищою апеляційною інстанцією для шляхетського стану.

Адміністративно-територіальний устрій Речі Посполитої на три великі провінції: Великопольщу

(Мазовія, Пруссія, Підляшшя), Малопольщу (польські землі та українські воєводства), Великого князівства Литовського (литовські та білоруські землі). Українська територія поділялася на 7 воєводств: Київське, Волинське, Руське, Белзьке, Подільське, Брацлавське та Чернігівське. Воєводства поділялися на повіти, кожен повіт на волості. Представниками державної влади у воєводстві були каштеляни, писар, ловчий, чашник (чесник), мечник, скарбник та інші.

Міста Речі Посполитої поділялися на королівські, самоврядні та приватні. У самоврядних містах існували відокремлені міські території – юридики. Вони існували у Львові, Києві, Луцьку, Вінниці, Чернігові, Самборі та інших містах України.

Органи влади й управління та військово-адміністративний устрій Запорізької Січі. На кінець XVI ст. на Запоріжжі сформувалося військо із чіткою організацією і нараховувало близько 15 тис. козаків. Основною військовою одиницею був полк з 500 мушкетів. Полк поділявся на сотні, а ті в свою чергу – на десятки. Посади кошового отамана (гетьмана), полковника, сотника, отамана, який командував десятком (пізніше – курінного отамана), були виборними. Атрибути (символи) Війська Запорізького.

Судова система Речі Посполитої. У ранньосередньовічній Польщі судами першої інстанції були суди гродових комісів, які управляли гродовими округами. У XII ст. гродові округи стали каштеляніями, а їх управителі – каштелянами. Каштелянський суд вирішував справи шляхти, вільних і феодално-залежних людей. Протягом XV ст. ці суди перестають діяти у зв'язку з формуванням нової судової системи – земські, гродські та підкоморські суди. З 1434 р. по 1569 р. вищою судовою та єдиною апеляційною інстанцією були королівські суди – королівський трибунал (коронний трибунал); королівський сеймовий суд; королівський суд асесорів; суд референдаріїв; суд великого маршалка; комісарський суд. Церковні суди: духовний і доменіальний. Магістрати і ратуші. Функції суддів на Запорізькій січі виконували всі представники старшини. Кошовий отаман та військовий суддя.

Правова система на українських землях після Люблінської унії 1569 р. формувалась на основі звичаєвого руського права та законодавчих документів польсько-литовського законодавства (статутів, судебників, сеймових постанов, привілеїв тощо). З утворенням Речі Посполитої, остання успадкувала правову систему Литовсько-Руської держави. II Статут 1566 р. залишався чинним у Литві і на українських землях (Волинь, Поділля, Київщина). Після прийняття III Статуту 1588 р. він стає головним джерелом права, як на українських так і польських землях. У містах, які мали право на самоврядування, діяли норми магдебурзького права. Протягом XVI – XVIII ст.ст. на українських землях (Закарпаття, Буковина та Галичина) поширювалося волоське право – звичаєве молдавське право, яке регулювало суспільні відносини у сфері сільського самоврядування та судочинства.

Своєрідна правова система складається на Запоріжжі. Козаки не визнавали а ні Литовських Статутів, а ні постанов і конституцій сейму, магдебурзького та іншого іноземного права на своїй території. Правосуддя на Запоріжжі відбувалося відповідно до старовинних звичаїв, «словесним правом і здоровим глуздом».

Рекомендовані джерела: основні

**[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],
додаткові[1,3,4,5,7,12,13,14,15,23,26,28,29,30,35,43,48,51,53,69,76,77,79,82,99,100,101,106,110,
112,116,118,119,120,123,129,133], інформаційні ресурси[3,7,10,12,13,19,20]**

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2. Спроби національного відродження України періоду народно визвольної війни, часів Гетьманщини та входження українських земель до складу Російської імперії та Австро-Угорщини

ТЕМА 7. Україна періоду народно-визвольної війни (1648-1654 рр.)

У середині XVII ст. українськими землями прокотився грандіозний революційний вибух, який докорінним чином змінив їхній соціально-політичний, економічний розвиток, стан господарських відносин, призвів до утворення національної держави у вигляді козацької України. Центр політичного життя України перемістився на Наддніпрянщину, де і постала Козацько-гетьманська держава під офіційною назвою – Військо Запорізьке. Протягом 1648-1654 рр. козацька Україна була дійсно незалежною. Розпочаті, під керівництвом Богдана Хмельницького революційні події, тривали на її теренах до ліквідації восени 1676 р. козацьких державних інституцій гетьмана Петра Дорошенка у Правобережній Україні.

Передумови народно-визвольної війни. Правове становище Запорізької Січі та поширення царської влади на Україні відповідно до Зборівського (серпень 1649 р.), Білоцерківського (вересень 1651 р.) та Переяславського (січень 1654 р.) договорів. Основні умови приєднання України до Росії згідно «Березневих статей».

Суспільний лад. Польських магнатів і шляхту замінили козацька старшина, заможне козацтво, дрібна

шляхта, верхівка православного духовенства та міський патриціат. Міське населення: купці, цехові майстри ремісники і чиновники, дрібні ремісники, торговці та міська біднота. Селяни домоглися особистої волі, вільної зміни місця проживання, право вступу до козацтва, спадкоємного володіння землею та сільськогосподарськими угіддями.

Формування органів влади за трирівневою системою управління: генеральний, полковий і сотенний рівні. Полково-сотенний устрій був істотним елементом української державності того періоду. Найвища влада у Козацько-гетьманській державі належала Загальній військовій раді, система органів влади складалася з генерального (на чолі з гетьманом), полкового і сотенного урядів. Вищу ланку виконавчої влади Козацько-гетьманської держави та одночасно вищого командного складу Війська Запорізького складала генеральна старшина. До її складу входили: генеральні обозний, писар, суддя, осавул, підскарбій, хорунжий та бунчужний.

Міське управління. Міста поділялися на дві групи магістратські і ратушні.

Особливості правової системи. Більшість джерел права, що були чинними в Україні і утверджували панування польських магнатів та шляхти, католицької церкви («Статут на волоки» 1557 р., «Ординація війська Запорізького» 1638 р., сеймові та королівські конституції тощо) втратили свою чинність. Натомість продовжували діяти Статут Великого князівства Литовського 1588 р.; «Порядок прав цивільних», яким керувалися магістрати; джерела церковного права. Домінуючу роль виконувало звичаєве право, що регулювало широке коло суспільних відносин. Найбільшого поширення, в ході народно-визвольної війни, набули акти гетьмана України. Головне місце серед них посідали – універсали. Правове становище Козацько-Гетьманської держави на міжнародному рівні визначали договори з Кримом, Туреччиною, Молдавією, Річчю Посполитою та Московським царством. Характерні риси права власності, зобов'язального та кримінального права.

У магістратських, ратушних, церковних, сільських і копних судах зберігся попередній процесуальний порядок розгляду кримінальних і цивільних справ. Судовий процес у генеральному, полкових, сотенних, курінних судах проводився на підставі норм звичаєвого права. Судові рішення і вирoki можна було оскаржити у вищу інстанцію за підпорядкованістю у всіх випадках, окрім тих, які були винесені в умовах бойових дій.

Рекомендовані джерела: основні

**[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],
додаткові[1,3,4,5,7,12,13,14,15,23,26,28,29,30,35,43,48,51,53,69,76,77,79,82,99,100,101,106,110,
112,118,119,120,123,129,133], інформаційні ресурси[3,7,10,12,13,19,20,21,22]**

ТЕМА 8. Держава і право Гетьманщини

У ході Визвольної війни середини XVII ст., український народ під керівництвом гетьмана Богдана Хмельницького 1648 р. відродив власну державу, яка проіснувала до 1783 р. це був особливий державно-політичний устрій з елементами військової республіки під назвою Гетьманщина. Вона охоплювала більше половини етнічних українських земель, причому понад 4/5 з них входили перед цим до Речі Посполитої. Україна-Гетьманщина мала свою власну територію, адміністративний устрій, систему державних центральних та місцевих органів гетьманського уряду. Було сформовано свою власну судову систему та судочинство, яка за багатьма ознаками перебувала на рівні сучасних європейських держав.

Після смерті Б. Хмельницького (у липні 1657 р.) зовнішньо і внутрішньополітична ситуація в Україні ускладнюється. Суспільний розбрат, інтриги, чвари, безліч гетьманів і гетьманчиків, які нерідко перетворювалися на справжніх маріонеток своїх чужоземних володарів – все це призвело до загострення соціальних антагонізмів, послаблення єдності, до жорстокої міжусобної боротьби між окремими гетьманами за гетьманську булаву. Цим уміло скористалися Росія, Польща, Туреччина, Кримське ханство. Два поділи України на лівобережну і правобережну між Москвою і Польщею (1663 р.; 1667-1686 рр.). Політика Петра I та Катерини II спрямована на знищення гетьманської автономії (1708 р.; 1762-1796 рр.). Поділ України відповідно до трьох поділів Польщі між Пруссією, Австрією та Росією.

Наприкінці XVIII ст. основна частина українських земель увійшла до складу Російської імперії. Але проблема возз'єднання всіх українських земель в одне ціле вирішена не була. Частина українських земель (Галичина, Буковина та Закарпаття) потрапили під владу Австрійської імперії.

Суспільний лад. Лівобережну Україну українці називали Гетьманщиною, а московіти – Малоросією. До неї входило 10 полків: Стародубський, Чернігівський, Ніжинський, Прилуцький, Київський, Гадяцький, Переяславський, Лубенський, Миргородський і Полтавський. Гетьманщина була відносно густо населеним і добре розвиненим краєм, налічувала 11 великих міст, 126 містечок і близько 1800 сіл. У 1700 р. її населяло приблизно 1,2 млн осіб, тобто майже чверть усього населення тогочасної України. На Лівобережній Україні

зберігся феодальний лад і його основа – феодальна земельна власність. Суспільство поділялося на п'ять станів: козацтво, шляхетство, духовенство, міщанство і селянство.

Державний устрій. В Україні зберігався військово-адміністративний апарат влади та управління, який склався за Хмельниччини, але в ході наступу царизму, система управління була поступово змінена. Обмеження влади гетьманів відповідно за Березневими (1654 р.) та Переяславськими (1659 р.) статтями. Вплив царського уряду на обрання і заміщення гетьманів, ведення ними внутрішньої та зовнішньої політики відповідно до Україно-Московських угод, - Московські статті І. Брюховецького (1665 р.), Глухівські статті Дем'яна Многогрішного (1669 р.), Конотопські статті І. Самойловича (1672 р.), Коломацькі статті І. Мазепа (1687 р.).

Поширення та закріплення царського управління над козацькою Україною. Малоросійський приказ (1663-1722 рр.), Малоросійська колегія (1722 р.), Друга малоросійська колегія (1764 р.).

Протягом 1764-1783 рр. ліквідовуються посада гетьмана та полковий устрій. На цьому закінчилася гетьманська епоха. На початку 80-х років XVIII ст. поширилася російська адміністративна система, сформувалася відповідна система органів влади й управління. Царським указом 13 квітня 1793 р. було вирішено створити на правобережній Україні губернії, організувати судові установи “за правилами установ наших”.

Органи управління на Правобережній Україні. Губернатори, генерал-губернатори, губернські правління і комісії. Капітан-ісправник, городничі.

Судова система Гетьманщини має свою періодизацію. Перший період (1648-1722 рр.) – формування власного судочинства гетьманської України; другий період (1722-1760 рр.) – зміни в судочинстві України-Гетьманщини внаслідок посилення імперського впливу Росії; третій період 1760-1783 рр. – судові реформи гетьмана К. Розумовським і поступова ліквідація української автономії. Судову систему України періоду Гетьманщини складали – вищі органи судової влади: суд гетьмана, суд Ради генеральної старшини, Генеральний військовий суд, Генеральна військова канцелярія, Канцелярія Міністерського правління, Малоросійська колегія; місцеві судові установи: полкові, міські, сотенні, ратушні, копні та сільські суди, а також домініальний суд пана щодо своїх підданих; спеціалізовані суди: духовні, цехові, ярмаркові, третейські та ін.

На судочинство Гетьманщини вплинули імперські зазіхання Росії. Судова реформа гетьмана Кирила Розумовського (1760-1763 рр.) та запровадження земських, гродських та підкоморських судів.

Ліквідація Запорізької Січі. Нова Січ (1734-1775 рр.), Січ Задунайська (1775-1828 рр.) та Кубанська (1787-XX ст.).

Право Гетьманщини. В Україні за «Березневими статтями» продовжувала діяти попередня правова система, тобто та, що склалася у період народно-визвольної війни. На визволеній від поляків території зберігалися деякі джерела польсько-литовського походження. Серед них вирізнялися окремі князівські та королівські грамоти, постанови сейму, збірники і статuti. Найважливішим був, звичайно, III Литовський статут (1588 р.), що діяв в Україні аж до середини XIX ст., а також різні збірники магдебурзького права, які регулювали відносини у так званих привілейованих містах, наділених правом самоврядування.

Норми державного (конституційного) права містили договірні статті гетьманів з Московською державою – Московські (1665 р.), Глухівські (1669 р.), Конотопські (1672 р.), Коломацькі (1687 р.) та Решетилівські (1709) статті та Решетильні пункти (1728 р.).

Джерелами адміністративного, цивільного, кримінального, земельного, фінансового, трудового права були гетьманське законодавство: універсали, рескрипти (постанови), ординанси (накази), листи (вказівки), ордери (розпорядження), інструкції, декрети (закони); акти Генеральної військової канцелярії та Генерального військового суду, Ради генеральної старшини.

Пам'яткою державного права можна вважати Конституцію П. Орлика – проголошувала незалежність України на засадах парламентського устрою як демократичної республіки з виборними законодавчим і виконавчим органами; і вперше у світовій історії закріплювала розподіл повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою владою.

У другій половині XVIII ст. робляться спроби кодифікацій українського права. Внаслідок діяльності кодифікаційних комісій з'являються норми російського законодавства: «Процес краткий приказной, изданный при резиденции гетьманской» (1734 р.), «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), «Суд і розправа в правах малоросійських ...» (1750 р.), «Екстрат малоросійських прав» (1767 р.) та «Екстрат з указів, інструкцій і настанов» (1786 р.).

Характерні риси права власності, зобов'язального, шлюбно-сімейного, спадкового та кримінального права.

Рекомендовані джерела: основні

[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],

**додаткові[1,3,4,5,7,9,12,13,14,15,24,27,30,32,34,35,36,38,42,43,46,47,48,51,53,54,55,59,60,64,76,77,78,79,81,82,89,95,100,101,104,106,110,132,133,135,139],
інформаційні ресурси[3,7,8,10,12,13,16,21,22]**

ТЕМА 9. Україна у складі Російської імперії: державний устрій, суспільний лад та право

Кінець XVIII – початок XIX ст.ст. був періодом величезних політичних змін і соціальних перетворень в Україні, спричинених геополітичною ситуацією. Протягом 1793-1795 рр. перестала існувати Річ Посполита, до складу якої входили значні території українських земель. На кінець XVIII ст. було ліквідовано Кримське ханство. Більшість українських земель (Лівобережна Україна, Правобережна Україна, Південна (стєпова) Україна, Крим (1783 р.) – 80 %) опинилася під владою Росії. Поза російськими кордонами залишалися лише західні землі – Галичина, Північна Буковина, Закарпаття, які належали Австрійській імперії.

Суспільний лад. Населення України за становим критерієм поділялося на дворянство, духовенство, міських жителів і селянство. Зміцнення прав дворянського стану відповідно до «Жалуваної грамоти дворянству» (1785 р.). Особливості правового статусу міст та їх населення (купці, міщани, цехові, робочі люди). Закріпачення протягом 1800-1828 рр. всього селянства України. Державні, кріпосні, приписні та удільні селяни. Вплив Земської реформи 1861 р. на правовий статус селян. Робітники та буржуазія.

Державний устрій. Поділ України на три регіони (генерал-губернаторства): Малоросійське; Київське; Новоросійсько-Бессарабське. У 1815 р. до Російської імперії були також приєднані Холмщина й Підляшшя. 9 губерній поділялися на повіти, повіти на стани (волості).

Центральне управління: імператор, Міністерство внутрішніх справ та галузеві міністерства. Управління на місцях: генерал-губернатор, губернське управління, градоначальники. Поліція міст і повітів – земська, вотчинна, портова поліція, повітова поліційна варта (1903 р.). Органи політичної поліції – жандармерія.

Судова система. На підставі Судових статутів 1864 р. колишній становий, повністю залежний від адміністрації, формалізований суд був замінений судом, який ґрунтувався на буржуазно-демократичних принципах: безстановості, виборності мирових суддів і присяжних засідателів, незалежності і незмінності суддів, рівності усіх перед законом, змагальності, гласності, усності тощо; засновувалась адвокатура, реорганізовувалась прокуратура. Попри те, реформа зберегла залишки фодально-станового судочинства: станові суди – церковні, військові, волосні селянські; окремий порядок розгляду справ про службові злочини.

Було створено подвійну систему судів: місцеві суди – одноособовий мировий суддя, повітовий з'їзд мирових суддів і Сенат; загальні суди – окружні суди, судові палати і Сенат. Судова контрреформа 1889 р.

Право на території України у складі Російської імперії. Джерела права різних частин України, що входили до складу Російської імперії, до 40-х років XIX ст. мали певні відмінності. У Слобідсько-Українській губернії застосовувалось російське законодавство. У лівобережних (Полтавська, Чернігівська) і правобережних (Київська, Волинська, Подільська) губерніях діяли ті ж нормативні акти, що й у XVIII ст.: Литовський статут і збірники магдебурзького права. Але протягом 1840-1842 рр. було введено у дію Звід законів Російської імперії та відповідно виключено застосування норм Литовського статуту.

Кодифікація загальноімперського і місцевого права. Основні риси цивільного права. Визначення права власності. Характеристика зобов'язального та спадкового права. Запровадження фабрично-заводського законодавства. Кримінальне право регулювалося III Статутом та нормами магдебурзького права, 15-тим томом Зводу законів Російської імперії (1840 р.), Уложенням про покарання кримінальні та виправні (1845 р.), Сільським судовим уставом. Формується адміністративне законодавство «Положення про заходи до охорони державного порядку та громадського спокою» (1881 р.). Виокремлення у самостійні галузі кримінально-процесуальне та цивільно-процесуальне право.

Рекомендовані джерела: основні

**[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39, 41,52],
додаткові[1,2,3,4,5,7,9,12,13,14,15,24,30,32,36,42,46,47,55,64,78,79,81,82,85,89,90,100,101,104,124,125,127,132,134],
інформаційні ресурси[3,7,8,10,12,13,16,21,22]**

Тема 10. Суспільно-політичний устрій та право на Західноукраїнських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини

Передумови утворення Австро-Угорської імперії. На зламі XVIII–XIX ст. західноукраїнських землях відбулися значні політико-правові зміни, спричинені новою геополітичною ситуацією у тогочасній Центральній та Східній Європі. Анархія в Речі Посполитій, де конфедерати скинули з престолу свого короля, прискорила її поділи. Три поділи Речі Посполитої. Утворення «Королівства Галичини і Лодомерії» із центром у Львові. Наслідки Кючук-Кайнарджійського договору (1774 р.). Нова (або Західна) Галичина. Юридичне оформлення загарбання Галичини Австрією було закріплене 3 травня 1815 р. у договорі між Росією, Пруссією й Австрією. Утворення Східної та Західної Галичини. Перетворення Австрії у дуалістичну державу. Угода між австрійським рейхсратом та угорським сеймом від 1867 р. – дістала назву «австро-угорського компромісу» (*der Österreichische-Ungarische Ausgleich*). Створення дуалістичної держави: Австрійської імперії (з Чехією, Моравією, Сілезією, Герцем, Істрією, Трієстом, Далмацією, Буковиною, Крайною і Галичиною, які об'єднувалися під назвою Ціслейтанія), і королівства Угорщини (з Трансільванією, Хорвато-Славонією і Закарпаттям – під назвою Транслейтанія). Нова конституція Австрії 1867 р.

Адміністративний устрій новоствореної «дуалістичної» держави. Основні напрями внутрішньої політики Австро-Угорської монархії щодо українського населення. Формальне проголошення конституційної рівності всіх народів Австро-Угорщини. Занепад Австро-Угорської імперії. Події у Сараєво (Сербія) 28 червня 1914 р. та смерть австро-угорського імператора (листопад 1916 р.). 11 листопада 1918 р. імператор Карл I підписав Маніфест про зречення від престолу й участі в будь-яких державних справах. «Дуалістична» монархія Габсбургів припинила існування. Австрія була проголошена республікою.

Державний устрій на західноукраїнських землях. Поділ Галичини на циркулі (округи) і дистрикти (повіти). На Закарпатті основними адміністративно-територіальними одиницями були жупа і комітат (а територіально-економічними – домінії. Носієм вищої влади в Австро-Угорщині був австрійський імператор, який водночас вважався угорським королем, особа якого проголошувалась священною і недоторканою. Спільні та окремі центральні та місцеві органи управління та місцевого самоврядування Австрії та Угорщини.

Мовне питання на західноукраїнських землях. Суспільний устрій. Селяни. Реформи імператора Йосифа II протягом 70-80-х рр. XVIII ст. щодо законодавчого врегулювання взаємовідносин селян і поміщиків. Реформи Марії-Терезії (1764-1772 рр.) на Закарпатті. Наслідки австрійської буржуазно-демократичної революції 1848 р. та Законом про звільнення селян Австрійської імперії від кріпосної залежності. Міське населення Галичини. Феодали Галичини поділялися на магнатів, рицарів і трудову шляхту, більшість якої фактично переходила на становище вільних селян. Правовий статус шляхти. Урбаріальний закон 1766 р. у Закарпатті. Розвиток фільварково-панської системи у Північній Буковині. Буржуазія. Одночасно з іноземною в Галичині, Буковині і в Закарпатті виникла й українська буржуазія, хоча її частка в промисловості була порівняно невелика. В наслідок розвитку капіталізму на західноукраїнських землях сформувався новий суспільний клас – промисловий пролетаріат. Особливий статус єврейського населення Австро-Угорщини.

Судові, правоохоронні та правозахисні органи. На Галичині польська судова система була ліквідована протягом 1783-1784 рр. Наприкінці XVIII ст. почали діяти станові шляхетські суди – суди першої інстанції і розглядали цивільні та кримінальні справи шляхти. Другою інстанцією для шляхетських і кримінальних судів у Галицькому краї був Апеляційний суд у Львові. Касаційною інстанцією для судів усієї Австрії була Верховна палата юстиції у Відні. Магістрати. У містах діяли окремі спеціалізовані суди: єврейські (до 1785 р.), вірменські (до 1790 р.), гірничі, фінансові (при губернаторі), вексельні, військові. Селяни судились домініальними судами. У середині XIX ст. відбулось остаточне відокремлення суду від адміністрації, відміна станового суду, проголошення усіх суддів незалежними. Створення у Галичині повітових та окружних судів. Вищий крайовий суд у Львові та Верховний судовий і касаційний трибунал у Відні. Створення суду присяжних, мирових та військових судів. Суди для підприємців та робітників. Створення державної прокуратури для здійснення нагляду за законністю діяльності державних установ і фізичних осіб, участі у розгляді судових справ, нагляду за судами, слідством і місцями ув'язнення. З метою захисту майнових та пов'язаних з ними інтересів Австрійської, а згодом і Австро-Угорської імперій на території Австрії у XIX ст. розпочався процес організації фінансових прокуратур. Дирекція поліції. Створення та розвиток інституту адвокатури на західноукраїнських землях. Тимчасове положення про адвокатів «*Ustawa prowizoryczna o Adwokatach*» (1849 р.). Адвокатські палати (1862 р.).

Джерела права та характерні риси правової системи. Цивільне законодавство: з 1812 р. – по всій Австрійській імперії було запроваджено новий цивільний кодекс. У Буковині – 1816 р. Торгівельний кодекс 1863 р. Цивільно-процесуальний кодекси 1781 та 1898 рр. (Західна та Східна Галичина). Кримінальні кодекси (1803, 1852 рр.). Закони про кримінальне судочинство (1853, 1873 рр.)

Рекомендовані джерела: основні

[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],
інформаційні ресурси[3,10,16,17,24]

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 3. Державницькі спроби національного відродження протягом 1917-1922 рр.

ТЕМА 11. Українська народна республіка часів Центральної Ради

Розпад Російської імперії та встановлення влади Тимчасового уряду. Революційна ситуація у Російській імперії та Перша світова війна вкрай загострили політичні та національні суперечності, активізувала визвольний рух поневолених народів проти самодержавства двох імперій – Романових (Російська імперія) та Габсбургів (Австро-Угорська імперія). У цей час незалежними стають Фінляндія, яка входила до складу Російської імперії, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Угорщина, Чехословаччина та інші країни. Лютнева революція у Петрограді 1917 р., повалення самодержавства та взяття курсу на побудову соціалістичного суспільства. Створення нового центрального органу управління – Тимчасового уряду. Захоплення влади в Росії більшовиками та утворення нового уряду – Ради Народних Комісарів на чолі з В. Леніним.

Формування Української Центральної Ради та її діяльність. Лютнева революція створила сприятливі умови для розвитку національно-визвольного руху. Відбулося згуртування національних сил в Україні і 3-4 (за новим стилем 17) березня 1917 р. виник загальноукраїнський громадсько-політичний центр, покликаний очолити масовий народний рух і перебудувати суспільний лад, виходячи з невід'ємного права українського народу на самовизначення – Українська Центральна Рада. Звернення «До українського народу». Перший крок до організації державності – Всеукраїнський Національний Конгрес. Травневі з'їзди 1917 р.: військовий, селянський і робітничий. Перший та Другий Універсали ЦР – перші політико-правові вирази української державності. Робота над проектом Української Конституції – «Статуту автономної України». Співіснування трьох різних систем управління – Тимчасового уряду, Рад більшовиків та Центральної Ради.

Проголошення Української Народної Республіки. III Універсал. Необхідність утворення Української Народної Республіки у федеративному союзі із Росією та його наслідки. Створення штучної Донецько-Криворізької республіки та оголошення Центральної Ради поза законом. Прийняття IV Універсалу та проголошення повної незалежності і самостійності УНР. Визнання України на міжнародному рівні у 1918 р. Брест-Литовський договір (9 лютого 1918 р.) та його наслідки для уряду УНР та України в цілому.

Центральні та місцеві органи влади та управління Центральної Ради. Всеукраїнські Установчі Збори (з'їзд, сойм), Генеральний секретаріат та склад уряду. Проблема розподілу компетенції між ЦР і Генеральним Секретаріатом. Місцева влада й місцеве самоврядування носили невизначений характер. Спадкування від Російської імперії посади губернських і повітових комісарів. Ради робітничо-селянських і солдатських депутатів. Адміністративно-територіальний поділ України на губернії, повіти і волості та їхні виконкоми, міські думи і повітові управи, тощо. Нові форми самоврядування у містах – домові комітети. Підпорядкування земельних ресурсів місцевим органам самоврядування відповідно до Земельного кодексу (1918 р.). Концептуальні погляди М. Грушевського на адміністративний устрій України та Закон «Про поділ України на землі» (березень 1918 р.) та відображення їх у Конституції УНР від 29 квітня 1918 р.

Судові та правоохоронні органи. На території України діяли дільничі мирові суди, з'їзди мирових суддів, окружні суди, що створювалися один на кілька повітів. Апеляційні інстанції – судові палати. Найвищою судовою інстанцією вважався Правительствующий сенат у Петербурзі. Селянські волосні суди. Посади адміністративних суддів у повітах і особливі адміністративні відділи при окружних судах. Створювалися різні тимчасові судові органи, революційні трибунали тощо. Формально ця судова система зберігалася в Україні і після приходу до влади Центральної ради. Створюються Генеральний суд та Революційні військові суди, Прокуратура Генерального Суду.

Правоохоронні органи. Генеральне секретарство внутрішніх справ, «Вільне козацтво», «Вільне реєстрове козацтво» та міліція. З метою посилення охорони громадського порядку були створені кінні та піші муштрові загоны, пожежні дружини. Створення міліції – Постанова «Про заснування міліції» (14 березня 1917 р.), циркуляри МВС про комплектування органів міліції.

Конституція та право УНР. Закони: «Про громадянство УНР», «Про державну символіку», «Про восьмигодинний робочий день». Особливості регулювання земельних відносин. У галузі цивільно-процесуального права використовувався том 10 Зводу законів Російської імперії. У галузі кримінального права діяло Кримінальне уложення 1903 р., Тюремний статут та різні додаткові інструкції до них.

Рекомендовані джерела: основні

[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],
додаткові [2,37,40,70,79,92,93,94,96,102,107,110,136],

інформаційні ресурси[3,10,16,17,22]

ТЕМА 12. Гетьманат Павла Скоропадського

Гетьманат 1918 р. став одним із рельєфних етапів українського державотворення й упродовж багатьох десятиліть викликає різні, часом суперечливі оцінки. А сама присутність на тогочасній політичній арені такої постаті, як Павла Скоропадського – нащадка українського гетьманського роду, царського генерала, аристократа, відіграла не останню роль у визначенні форми державності. За досить короткий час існування Української Держави (7,5 місяців), попри бойкот українських соціалістів, існування гетьманату було заповнене надзвичайно інтенсивним і плідним процесом українського державотворення. Він охопив усі сфери суспільного життя країни, від закордонної політики, військового будівництва, творення державної адміністрації, організації місцевої влади і самоврядування до земельної реформи, розбудови українського шкільництва, відкриття українських університетів і створення Української академії наук.

Передумови формування та встановлення Гетьманату. Гетьман Павло Скоропадський був приведений до влади трьома основними політичними силами: Українською народною громадою, Союзом земельних власників, Українською демократично-хліборобською партією. Наслідки умов Брест-Литовського мирного договору між УНР та Німеччиною. Хліборобський конгрес, скликаний у Києві 29 квітня 1918 р. «Грамота до всього українського народу» від 29 квітня 1918 р.

Державний устрій. Гетьманським декретом про тимчасовий державний устрій України, встановив замість демократичної республіки – конституційну спадкову монархію. Гетьман. Рада Міністрів, яку очолював Отаман-Міністр (згодом, голова Ради Міністрів), а керував її справами Генеральний Секретар (згодом – державний секретар) та Генеральна Канцелярія. У складі гетьманського уряду, були міністри внутрішніх справ, фінансів, земельних, судових, закордонних та харчових справ, торгу й промисловості, військовий міністр, генеральний контролер. З'являються нові інституції – Міністерства народного здоров'я та сповідань (займалося релігійними проблемами). Дипломатичне відомство України.

Місцеву владу очолювало Міністерство внутрішніх справ. Було поновлено попередній, діючий ще за царату адміністративно-територіальний поділ – на губернії, повіти, волості. Управління столичного (у Києві) та міського (у Одесі) Отамана. Управління на місцях здійснювали: старости, губернські старости, земські начальники, повітові і губернські ради у сільських справах.

Суспільний лад. Розпочалося масове повернення поміщиків і капіталістів в Україну – російських, польських та ін. Їм поверталися землі, маєтки, заводи й фабрики, палаци, виплачувалась компенсація за збитки. Жорстоко придушувалися будь-які прояви невдоволення чи опозиції.

Законодавчий процес. За період правління П. Скоропадського було видано понад 400 законодавчих актів, метою котрих являлось упорядкування політичного й економічного життя України. Закони «Про Державний Сенат», «Про верховне управління державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами держави Ясновельможного пана Гетьмана всієї України», «Про загальну обов'язкову військову повинність» та інші.

Позитивні та негативні риси гетьманату.

Рекомендовані джерела: основні

[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],

додаткові [37,58,59,60,104,107,122,137],

інформаційні ресурси[3,10,16,17,22]

ТЕМА 13. Держава і право УНР часів Директорії

Помилки і невдачі у внутрішній і зовнішній політиці Центральної Ради та Директорії було значно більше, ніж успіхів, що врешті-решт призвело до їх ослаблення і поразки. Центральна Рада протрималася 13,5 місяців – із 17 березня 1917 р. до 29 квітня 1918 р. Її величезна заслуга в тому, що вона відродила в Україні державницьку свідомість, утворила УНР, домоглася визнання прав українського народу на свою державу, культуру і мову. Влада Директорії також була скороминучою, хоч і проіснувала два роки – з листопада 1918 по листопад 1920 р. Її роздирав внутрішній конфлікт через політичний вибір. В. Винниченко та його прихильники віддавали перевагу системі рад, виступали за союз із Росією в боротьбі проти Антанти. Група на чолі з С. Петлюрою агітувала за національне визволення, створення сильної армії та дієвих державних інституцій, шукала порозуміння з Антантою проти більшовиків. В умовах анархії та сваволі 5-6 лютого 1919 р. більшовики захопили Київ. Директорія і уряд, залишивши її, змушені були змінювати місце перебування в залежності від воєнної ситуації. У листопаді 1920 р. Директорія припинила своє існування, а її Голова С. Петлюра емігрував за кордон. На цьому закінчується боротьба за незалежну українську державу. Українські землі з 30 мільйонним населенням, вкриваються на 70 років радянською

владою.

Передумови формування Директорії та повалення Гетьманату Павла Скоропадського. Напередодні падіння Української Держави було сформовано дипломатичні місії – до Франції, Великобританії і США. Але, останні, вклавши величезні кошти в розвиток Російської імперії, не бажали її загибелі, а тому не хотіли визнавати Україну. Окремі їхні ідеологи стверджували, що Гетьманський уряд треба скасувати і замінити російським. Такий був вирок країн Антанти. Перемога Антанти в Першій Світовій війні, зречення Кайзера та революція у Німеччині пронеслися над Україною як лихі вітри. Повернення землі поміщикам, примусове вилучення хліба, каральні експедиції окупаційних військ викликали бурхливу реакцію українського селянства. Завдяки активному втручання Радянської Росії в українські справи, боротьба з гетьманським урядом набирала радикальних форм. В Україні, за допомогою й участі більшовицької Росії, розгорнувся повстанський рух, який очолила Директорія на чолі з (В. Винниченком, С. Петлюрою та ін.), що спиралась на полк Січових Стрільців. І вже 14 грудня 1918 р. П. Скоропадський зрікся влади і виїхав до Німеччини де і прожив залишок свого життя.

Державний устрій. Директорія уособлювала в собі законодавчу і виконавчу владу УНР з диктаторським режимом. 26 грудня 1918 р. приймає Декларацію, якою проголошує себе «верховною владою» та скликання Конгресу трудового народу – свого роду парламент, сформований з делегатів робітників, селян і трудової інтелігенції. Відновлення роботи рад. Влада у губерніях і повітах мала належати трудовим радам робітників, селян, інтелігенції. Формування збройних сил. Місцеве управління в добу Директорії було зосереджене в руках волосних, повітових і губернських комісарів.

Судова система. Відновлення судової системи, що існувала за доби Центральної Ради. В наслідок громадянської війни 26 січня 1919 р. були утворені надзвичайні військові суди.

Правова система. Було ухвалено низку законів та підзаконних нормативно-правових актів, зокрема «Про землю в УНР», «Про форму влади на Україні», «Про тимчасове верховне правління та порядок законодавства в УНР», «Про Державну Народну Раду УНР», «Про відновлення гарантій недоторканності особи на території УНР», інструкцію «Про тимчасову організацію влади на місцях», «Про Державну Грошову Одиницю», «Про хлібну повинність з урожаю 1919 року», «Про надзвичайний одноразовий податок». Ускладнення воєнно-політичної ситуації призвело до підписання 21 квітня 1920 р. Варшавського договору, за яким українська сторона за воєнну й іншу підтримку пішла на значні територіальні поступки. До Польщі відходили Холмщина, Східна Галичина, частина Полісся й Волині (територія, на якій проживало 11 млн. осіб, у тому числі 9 млн. українців).

Особливості регулювання цивільно-правових та трудових відносин. Посилення кримінальної відповідальності за злочини проти держави, хабарництво, шахрайство та спекуляцію.

Рекомендовані джерела: основні

[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],

додаткові [8,33,37,61,62,79,88,91,92,93,94,96,107,],

інформаційні ресурси[3,10,16,17,22]

ТЕМА 14. Держава і право ЗУНР

Державне будівництво на західноукраїнських землях було обумовлене їх майже 150-річним перебуванням (1772 р., після першого поділу Польщі Східна Галичина опинилася у складі Австрійської імперії) в іншій державно-правовій системі, ніж українські землі, що знаходились у складі Російської імперії. Українці Австро-Угорщини, хоч і в неповному обсязі, але використали переваги європейської конституційної монархії. Наприклад, легально діяли українські політичні, громадські та культурно-освітні організації, які у своїх програмних документах ставили за мету утворення незалежної Української держави. З 1848 р. українське населення брало участь у діяльності австрійського парламенту, галицького та буковинського крайових сеймів. Усе це дало змогу створити патріотичну західноукраїнську політичну та культурну еліту. Фактично майже у всіх структурах Австро-Угорської держави на західноукраїнських землях, незважаючи на значний опір польських та румунських політичних чинників, були представники українського народу.

Перед розпадом Австро-Угорської імперії, українці були вже підготовлені до діяльності в усіх галузях державно-політичного життя. Новоутворена, 1 листопада 1918 р., держава, а з 13 листопада 1918 р. – Західноукраїнська Народна Республіка за прикладом інших народів Європи створила власні законодавчі та виконавчі органи влади, правоохоронні органи та збройні сили.

Державний устрій. Центральні органи управління: Українська Національна Рада – працювала як справжній європейський парламент, велика кількість її членів мали досвід парламентської роботи в

австрійському парламенті, галицькому та буковинському сеймах. Державний секретаріат (14 міністерств – внутрішніх справ; зовнішніх справ; фінансів; військових справ; юстиції; торгівлі і промислу; земельних справ; шляхів; пошт і телеграфу; праці та суспільної опіки; суспільного здоров'я; освіти; віросповідання; публічних робіт). У подальшому структура Державного секретаріату була реорганізована і складалася з 10 секретарств. Були об'єднані секретарство освіти, віросповідання, шляхів та пошти і телеграфу. Ліквідовані секретарства праці і суспільної опіки та здоров'я. Натомість з'явилося секретарство судівництва, яке здійснювало управління та контроль за діяльністю не тільки судової системи, а й нотаріальною діяльністю та прокуратурою. Збільшення кількості членів УН Ради до 150 осіб призвело до створення органу для організації засідань Ради, проведення роботи з депутатами та підготовки разом з урядом проектів законів. 4 січня 1919 р. УН Рада обирає Президію в складі Президента (Є. Петрушевича) і 4-х заступників. Виділ – здійснював функції вищого колегіального керівного органу держави і складався з 9 осіб, якими керував десятий член – Президент УН Ради.

Місцеві органи управління: у містах – повітові комісари та повітові національні ради; у селах і містечках – громадські і міські комісари та їх дорадчі органи (прибічні ради).

Судові, правоохоронні та правозахисні органи. Було створено 12 судових округів до складу яких увійшло 130 судових повітів. Судова система складалася з повітових, окружних та Вищого Суду. Функції Вищого Суду та Найвищого Суду у Львові виконували спеціально створені Сенати. Державне обвинувачення у цих судах мали підтримувати прокурори, призначені Державним секретарством судівництва. Військова ситуація на фронтах та наявність великої кількості диверсантів та шпигунів у тилу, вимагало створення більш мобільних органів судочинства, ніж звичайні військові суди. Розпорядженням Державного секретаріату ЗУНР від 3 грудня 1918 р. були утворені військово-польові суди окружної команди Українських військ. Прокуратура залишалась незмінною. Їй передавались попередні функції. Планувалось створити Генеральну державну прокуратуру. Нотаріальну службу очолювала Нотаріальна палата, яка підпорядковувалась Державному секретарству судівництва. Посада нотаріуса передбачала складення письмової присяги у Вищому Суді та наявність печатки з гербом УНР. Інститут адвокатури не зазнав значних змін.

Великі заслуги у державному будівництві та забезпеченні правопорядку в повітах краю належали державній жандармерії. На місцях планувалось створити окружні команди державної жандармерії, міські та сільські станиці жандармерії. Спочатку жандармерія підпорядковувалась Державному секретарству військових справ, потім Державному секретарству внутрішніх справ. Українська галицька армія.

Об'єднання ЗУНР та УНР. Утворення Західної області УНР. Причини занепаду ЗУНР.

Законодавство ЗУНР. Конституційні основи державності та діяльність центральних та виконавчих органів управління регулювалася наступними нормативно-правовими документами: «Тимчасовий Основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» схвалений УН Радою від 13 листопада 1918 р.; розпорядження Державного Секретаріату «Про державну адміністрацію» від 16 листопада 1918 р., закони УН ради від 4 січня 1919 р. «Доповнюючий статут УН Ради», «Про Виділ УН Ради», «Про незайманість членів УН Ради», «Про оповіщення законів і розпорядків»; розпорядження секретарства судівництва «Про тимчасову організацію нотарів» від 1 березня 1919 р.

У ЗОУНР діяв австрійський цивільний (1811 р.) та цивільно-процесуальний (1895 р.), кримінальний (1852 р.), кримінально-процесуальний (1873 р.) кодекси які зберігали свою чинність до 1933 р.

Рекомендовані джерела: основні

[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],

додаткові [37,67,71,92,93,94,107],

інформаційні ресурси[3,10,16,17,22]

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 4. Радянська державність в Україні. Державотворення та право творення на сучасному етапі розвитку України

ТЕМА 15. Радянська державність та право в Україні протягом 20-30-х років. Правовий статус Західноукраїнських земель.

Упродовж 1917-1920 рр. радянська влада в Україні встановлювалася тричі: перший раз – у січні-квітні 1918 р., другий – у січні-липні 1919 р., третій – з грудня 1919 р. І лише на початку 1920 р. остаточно утвердилася й трималася до 1990 р.

Україна що входила до Російського Імперії давала їй 70 % вугілля, 90 % прокату, третина хліба, що

продавалася за кордон, була теж українською. Ще за 10 років до революції, німецький рейхсканцлер Германської імперії Бернард Генріх Карл Мартін фон Бюлов писав «Росію можна звести до рівня держави другорядного масштабу, якщо вона зазнає соціального розпаду, або втратить Україну». У разі відокремлення, Росія зменшувалася на 30-35 млн. громадян, втрачала величезний шмат промисловості, сировини та інших ресурсів. Більшовикам потрібна була Україна, по-перше, кожна нова територія де поширювалася їхня влада – втілювала в життя ідею світової революції; по-друге, Україна – це велика комора з харчами.

Другий Всеросійський з'їзд Рад та утворення постійно діючих найвищих органів – Центрального Виконавчого комітету і Тимчасового робітничо-селянського уряду, згодом – Ради Народних Комісарів. З того часу основною формою організації державної влади в Росії стали ради робітничих, солдатських (згодом – червоноармійських) і селянських депутатів, які відкинувши ідею поділу влад, вирішували питання політичного, правового, господарського і суспільного життя радянської держави.

Утворення першої радянської федерації – Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки. «Декларація прав трудового і експлуатованого народу» та постанова «Про федеральні установи Російської Республіки», затверджених III Всеросійським з'їздом Рад у січні 1918 р. Конституція РРФСР (липень 1918 р.), яка юридично оформила режим «диктатури пролетаріату».

Національний рух оголошувався контрреволюційним і, відповідно Центральна Рада та наступні репрезентанти влади в Україні перетворювалася на контрреволюційну силу. Рада народних комісарів на чолі з Леніним, розпочала запеклу боротьбу з ними, що точилася під гаслом встановлення диктатури пролетаріату у формі радянської влади. Лише ця влада, на думку В. Леніна, могла забезпечити перехід до соціалізму народів Росії, в т. ч. українського. З метою реалізації цього гасла більшовики розгорнули в Україні широкомасштабну боротьбу за створення Рад і контроль над ними. За підрахунками істориків, на грудень 1917 р. під впливом більшовиків було організовано близько 300 рад. Частина з них, як, наприклад, у Донецько-Криворізькому басейні (там функціонувало 140 рад), виступили як органи диктатури пролетаріату. Кожна спроба більшовиків втягнути в орбіту свого впливу українські землі супроводжувалася військовою інтервенцією радянської Росії.

Утворення Радянського Союзу. Йому передували Воєнний союз чотирьох радянських республік – України, Латвії, Литви і Білорусії, а також Криму (1 червня 1919 р.) та Союзний робітничо-селянський договір (28 грудня 1920 р.). Для юридичного оформлення створеної союзної держави було скликано I з'їзд Рад СРСР, що відбувся 30 грудня 1922 р. у Москві. До складу Радянського Союзу увійшли в 1922 р. РРФСР, Україна, Білорусія і Закавказька Федерація. Згодом до його складу входили 15 союзних і 20 автономних республік, 8 автономних областей і 10 національних округів. Питання легітимності утворення Радянського Союзу.

Поширення радянської влади на Україні закріплювалося прийняттям Основних законів. Всього було прийнято чотири Конституції Української РСР. Перша Конституція Радянської України була прийнята у березні 1919 р. відповідно до Основного Закону РСФРР. У травні 1929 р. була прийнята наступна Конституція УСРР. Зміна орієнтирів у СРСР обумовило необхідність прийняття нової Конституції СРСР 1936 р. та її двійника – Конституції УРСР 1937 р. Через 40 років було прийнято останню радянську конституцію (1977 р. СРСР та 1978 р. УРСР.).

Найвищими органами влади в Україні, від часу її проголошення радянською республікою ставали: Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (з 1935 р. – з'їзд Рад УСРР, з 1937 р. – Верховна Рада УРСР); Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет рад (з 1935 р. – Центральний Виконавчий Комітет УСРР, з 1937 р. входить до складу Верховної Ради УРСР); Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету (з 1935 р. – Президія ЦВК УСРР, з 1937 р. – Президія ВР УРСР); Рада Народних Комісарів УСРР (з 1937 уряд УРСР).

Структура місцевих органів державної влади та управління України визначалася триступеневою системою управління (центр – область – район), що склалася на початку 30-х років. Проте їй передували неодноразові зміни адміністративно-територіального устрою. Відповідно до Конституції УСРР 1919 р., місцеві органи влади створювалися відповідно до існуючого адміністративно-територіального поділу, який у тогочасній УСРР залишався без змін, тобто територія республіки поділялася на губернії (11) – повіти – волості – сільські громади.

Утворення Радянського Союзу спричинило необхідність реформування адміністративно-територіального устрою держави та реорганізації системи державного управління на місцях. Реформою стала ліквідація у 1922 р. губерній і перехід від чотириступеневої (центр – губернія – повіт – волость) до триступеневої системи управління (округ – район – село).

До середини 1930-х років місцевими органами влади, за Конституцією УСРР (1929 р.), були: ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів та з'їзди рад – районні і окружні, а також їх

виконавчі комітети. Конституція УРСР (1937 р.) зафіксувала перетворення рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів у ради депутатів трудящих.

Радянська влада використовувала органи місцевої влади для виконання завдань суцільної колективізації сільського господарства. Так, листопадовий пленум ЦК ВКП(б) (1929 р.) вказав, що сільські ради як органи державної влади зобов'язані були очолити боротьбу за суцільну колективізацію та ліквідацію куркульства як класу.

Судову систему Російської імперії було скасовано і замінено «революційним правосуддям». Відповідно до декрету про суд, скасовувалась система судів, організованих ЦР УНР, Гетьманом та Директорією. Революційне правосуддя в Україні здійснювалось через революційні трибунали та народні суди, передбачені Тимчасовим положенням від 20 лютого 1919 р.

У 1922 р. запроваджувалась триланкова система судових установ – народний суд, губернський суд і Верховний суд УСРР. Основи судоустрою Союзу РСР і союзних республік (1924 р.). З 1929 р. почали діяти громадські суди та примирні камери. Положення про судоустрій УСРР (1929 р.). Інститут судових виконавців запроваджувався як при окружних, так і при народних судах.

У 1932 р. окружний суд був замінений обласним. Таким чином сформувалась наступна судова система: народний суд, обласний суд і Верховний суд України. Декларування принципів судочинства у Конституції УРСР 1937 р.

Прокуратура в УСРР була запроваджена після введення інституту Державної прокуратури в РСФРР, і розбудовувалася на запозичених в останньої політико-правових засадах. Основні нормативні акти, що визначали правовий статус органів прокуратури протягом 20-30-х років: «Положення про прокурорський нагляд» (1922 р.), Положення про Прокуратуру СРСР (1933 р.) «Положення про Верховний Суд СРСР і Прокуратуру Верховного Суду СРСР» (1929 р.). Конституція СРСР 1936 р. завершила процес становлення прокуратури як суворо централізованої системи на чолі з Генеральним прокурором СРСР.

З метою поширення радянської влади на Україні були створені жорстокі репресивні органи, в першу чергу для боротьби з політичними противниками: Всеукраїнські надзвичайні комісії (1918 р.), Державне політичне управління (1922 р.), НКВС – забезпечувало повну централізацію репресивно-каральної системи Радянського Союзу.

Одночасно з органами НК (з кінця 1918 р.), при ревкомах створювалися відділи народної міліції, а декретом від 5 лютого 1919 р. передбачалося формування радянської міліції в масштабах республіки. У 1919 р. були утворені карний розшук, судово-кримінальна, промислова, залізнична, річкова та морська міліція. З березня 1920 р. усі служби міліції підпорядковуються новоствореному Головному управлінню робітничо-селянської міліції, що стає структурним підрозділом НКВС.

Формування в Україні основ радянського права та його системи відбувалося відповідно до потреб нового політичного режиму, що був тісно пов'язаний з насильницьким насадженням радянської державності. Разом з більшовицькими інституціями на територію України розповсюджувалися законодавчі акти Російської держави, що заміняли собою скасовані нормативні акти УНР ЦР, Гетьманату, УНР Директорії. Ідейні засади формування в Росії нового «червоного» права було вироблено після жовтневого перевороту, коли більшовики відмовилися від попередньої державної і правової системи. В умовах відсутності писаних норм нового права згідно із широко-розповсюдженою в цей час теорією «соціальних функцій права» основним його джерелом ставала так звана «революційна правосвідомість». Виникло навіть гасло: «Багнет на фронті – революційна совість у суді» або «роби те, що підказує совість». Нове право формувалося за принципом доцільності, який протиставлявся принципу законності.

Головні завдання радянського права були визначені Програмою Російської Комуністичної партії та Декретами II Всеросійського з'їзду Рад. До кінця 1922 р. поширення російських законодавчих актів на Україну переважно характеризувалося виданням – ухвал, інструкцій, декретів.

Ідея скасування приватної власності лежала в основі комуністичної доктрини, а тому скасовувалося колишнє цивільне законодавство. Націоналізації підлягали банки, залізниці, окремі галузі промисловості, заборонялися будь-які угоди, об'єктом яких було нерухоме майно. Декретом «Про землю» та «Селянському наказі про землю» (8 листопада 1917 р.) були закладені підвалини одержавлення земель, тобто націоналізації земельного фонду. «Тимчасове положення про соціалізацію землі» (19 березня 1918 р.).

Спадкове право повністю ліквідувалося. Декрет «Про скасування спадкування» (11 березня 1919 р.). Сімейне право базувалося на декретах «Про цивільний шлюб, про запровадження книг актів громадянського стану», «Про розлучення» (20 лютого 1919 р.) та першому Кодексі сімейного законодавства УСРР (1919 р.).

Становлення радянського кримінального права започаткувала, так звана, революційна правотворчість Рад, ревкомів, штабів, трибуналів, народних судів тощо. Подекуди вони приймали рішення про розстріли злодіїв і грабіжників без суду і слідства, про негайну здачу зброї під загрозою розстрілу, про віддання до

суду тих, хто з'являвся на вулиці у нетверезому стані, самогонників тощо. Прийняті, переважно у виді декретів, численні акти кримінально-правового характеру спрямовувалися на боротьбу з контрреволюцією, бандитизмом, спекуляцією та саботажем.

Найбільш активні кодифікаційні роботи розпочалися наприкінці 1921 р. і припадають на першу половину 20-х років. Буквально за два-три роки були систематизовані основні галузі радянського законодавства. Протягом 1922 р. були прийняті: Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси, Положення про судоустрій, Цивільний та Земельний кодекси, Кодекс законів про працю і Кодекс законів про народну освіту. Наступного, 1923 р. було затверджено Закон про ліси. Протягом 1924-1925 рр. були прийняті: «Основи судоустрою і судочинства Союзу РСР і союзних республік» (1924 р.), Цивільний процесуальний кодекс (1924 р.) та Тимчасові будівельні правила (1924 р.), Виправно-трудоий кодекс (1925 р.).

Нову хвилю кодифікації в УСРР викликало завершення відбудовного періоду і проголошення курсу на індустріалізацію країни, а також стрімке зростання обсягу загальносоюзного законодавства, ухвалення Конституції СРСР 1924 р. та внесення відповідних змін до Конституції УСРР 1929 р. Тоді були ухвалені: Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану (1926 р.), Адміністративний кодекс (1927 р.), нові редакції Кримінального, Кримінально-процесуального та Земельного кодексів (1927 р.).

В умовах згорання нової економічної політики (НЕП) (1927-1929 рр.) було ухвалено ще кілька кодифікаційних актів. У лютому 1928 р. Тимчасові будівельні правила замінив Статут цивільного будівництва. У серпні 1928 р. було ухвалено Гірничий кодекс УСРР. У вересні 1929 р. – нові Цивільний процесуальний кодекс і Положення про судоустрій.

Надзвичайне радянське законодавство. Розбудова радянської правової системи у 1930-х роках здійснювалася у напрямі сприяння централізації державного управління та забезпечення потреб форсованої індустріалізації і насильницької колективізації. Цивільне та земельне право розвивалося на засадах утвердження соціалістичної (державної) власності, а як наслідок – витіснення і заборону правового інституту приватної власності. Сімейне право характеризувалося посиленням втручання держави у справи сім'ї. Трудове законодавство зумовлювалося тим, що держава була головним найманцем-працедавцем; збільшувалася тривалість робочого дня, трудова дисципліна стимулювалася жорстокими санкціями, внесеними у кримінальне і трудове законодавство. Кримінальне право стало одним з найбільш дієвих інструментів забезпечення тотального контролю більшовицького керівництва над усіма сферами суспільного життя. Усі прийняті у 1930-ті рр. кримінально-правові акти, характеризувалися виразною кримінальною репресією і відображалися у змінах до КК УСРР (в редакції 1927 р.).

Правовий статус Західноукраїнських земель у 1920-40-х рр. Після Першої світової війни у Східній Європі сформувався новий політичний порядок. Попри визнання принципу самовизначення націй, не всі народи здобули державність. Серед останніх були західні українці. Новопосталі сусідні держави шляхом прямої військової агресії за допомогою та активного сприяння країн Антанти знищили ЗУНР. Доля західноукраїнських земель – Східної Галичини та Західної Волині, Північної Буковини, Закарпаття – визначалася Польщею, Румунією та Чехословаччиною, що отримали на це мандат Антанти. Майже 20 років, аж до початку Другої світової війни уряди Польщі, Румунії та Чехословаччини визначали політико-правове та соціально-економічне становище місцевих українців.

Акти насильства і грубого нехтування правом націй на самовизначення було «узаконено» низкою міжнародних угод. На Паризькій мирній конференції, що проходила з січня 1919 р. по січень 1920 р. (делегатії з 27 країн, окрім Радянської Росії) були підготовлені: Версальський мирний договір з Німеччиною (1919 р.), Сен-Жерменський мирний договір з Австрією (1919 р.), Трианонський мирний договір з Угорщиною (1920 р.), Севрський мирний договір з Туреччиною (1920 р.) та інші.

Захоплення західноукраїнських земель Польщею. Українські землі у складі Польщі становили третину її території, українці – 16 % населення всієї держави. Під контролем Польщі перебувало 125,7 тис. км земель Східної Галичини і Західної Волині. На цій території проживало 8,9 млн. осіб, у тому числі 5,6 (6-7) млн. українців і 2,2 млн. поляків, 1,1 млн. представників інших національностей (євреїв, білорусів, німців та ін.). Соціально-політичне становище українців у складі Польщі. Політика колонізації. Український опір та заходи пацифікації. Місцеві органи державного управління на західноукраїнських землях у складі Польщі. Територія міжвоєнної Польщі, станом на вересень 1921 р., поділялася на воєводства – повіти – міські й сільські гміни. Державне управління поділялося на центральне (Рада Міністрів, міністри) і територіальне (міське), що передбачало урядову адміністрацію та органи самоврядування. Органи самоврядування на Західній Україні: Крайовий сейм і його виконавчий орган – Виділ (комітет), згодом Тимчасовий відділ самоуправління.

Правове становище Північної Буковини і Бессарабії. Скориставшись політичним хаосом, що розпочався унаслідок розпаду Австро-Угорської і Російської імперій, Румунія захопила більшу територію,

ніж ту, яку вона мала до вступу в світову війну. Українці в Румунії посідали третє місце за чисельністю після українського населення СРСР і Польщі. Протягом 1918-20 рр., коли до Румунії, яка виникла у 1858-1862 рр. внаслідок об'єднання Валахії і Молдови, відійшли етнічні українські землі, вона збільшила свою територію з 137,9 тисяч до 316,1 тисяч км², а населення – з 7,907 млн. до 17,343 млн.

Окупація Північної Буковини і Бессарабії. Румунська експансія, як і у Польщі, здійснювалася усупереч волевиявленню місцевих українців та за дипломатичного сприяння країн Антанти. Ідеологічні засади політики правлячих кіл Румунії щодо українських земель від початку ХХ ст. базувалися на концепції об'єднання усіх «румунських історичних провінцій» в «унітарну національну Румунську державу.

Румунський уряд здійснив низку заходів з метою створення «обгрунтованих» підстав для юридичного оформлення акту загарбання українських земель, насамперед Буковини. Держави Антанти стосовно до українців знехтували правом національного самовизначення, й при укладенні мирних договорів з переможеними у Першій світовій війні Австрією, Угорщиною та Туреччиною визнали де-юре етнічні українські землі частиною королівської Румунії. Зміна державно-територіального статусу Північної Буковини та Бессарабії відбулася лише через 20 років, внаслідок дипломатичного маневру і силової акції СРСР наприкінці червня 1940 р.

Жорстокий окупаційний режим Румунії щодо українського населення. Аграрна реформа та система правління стали дійовим знаряддям колонізації та поневолення українців. Центральні органи Румунії. За формою правління «Велика Румунія» була конституційною монархією, устрій якої ґрунтувався на двох конституційних актах держави – від 29 березня 1923 р. та 27 лютого 1938 р. Місцеві органи державного управління й самоврядування. Румунська урядова політика з метою уніфікації адміністративного поділу краю (етнічних українських земель) та системи управління ним, протягом (1918-1940 рр.) здійснила 4 адміністративні реорганізації.

Закарпаття у складі Чехословаччини. Становище населення Закарпаття, що в листопаді 1918 р. добровільно ввійшло до складу Чехословаччини, було значно кращим, ніж у Польщі та Румунії. Чехословацька республіка залишилась єдиною послідовною демократичною державою Центральної Європи і намагалася здійснювати ліберальну, зважену політику щодо національних меншин. Українці в складі Чехословаччини отримали незрівнянно більші (особливо порівняно з українцями в умовах Польщі та Румунії) можливості політичної та культурної самореалізації. У 1919 р. вводиться посада губернатора Підкарпатської Русі (Закарпаття). Адміністрація жуп (адміністративні одиниці краю, утворені за часів Угорщини) контролювала діяльність окружних управлінь, а останнім були підконтрольні нотарські (сільські) управи. З 1928 р., територія Чехословаччини поділялася на чотири адміністративні одиниці (Чехію, Моравію і Сілезію, Словаччину і Підкарпатський край). Наслідки підписання Мюнхенської угоди (30 вересня 1938 р. між Великобританією, Францією, Німеччиною та Італією) для Закарпаття. Утворення Карпатської України.

Рекомендовані джерела: основні

[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],

додаткові [19,20,37,39,41,61,62,66,91,92,93,94,97,107,110],

інформаційні ресурси[3,9,10,16,17,22,]

ТЕМА 16. Держава і право України в роки Другої Світової війни (1939-1945 рр.) та повосний період

Минула 70 річниця від початку Другої світової війни – найтрагічнішої події в історії людства, війни яка втягнула в свою орбіту більш як 1 млрд. осіб з 61 країни світу і докорінно змінила глобальну геополітичну ситуацію, війни, яка за кількістю жертв, особливо серед мирного населення, за розмахом жорстокості та ступенем здичавіння й руйнувань набагато перевершила Першу світову. Найбільш болючими і тяжкими наслідки цієї війни виявилися для України та її народу. На фронтах Другої світової війни загинуло 27 млн. радянських людей, з них 17 млн. українців. Для порівняння, німці втратили за всю війну 3 млн. військових, а на східному фронті 1,5 млн. Таких людських втрат не зазнала жодна країна, яка брала участь у Другій світовій війні.

Передумови другої світової війни та приєднання Західної України, Північної Буковини та Бессарабії до Радянського Союзу. Напередодні Другої Світової війни сформувалися три групи країн, які були зацікавлені територією України. До першої входили – СРСР, Польща, Румунія, Чехословаччина. До другої – Англія, Франція, частково США. Німеччина та Угорщина, склали третю групу, – активно домагалася повернення Закарпатської України. Ці держави не хотіли допустити возз'єднання західноукраїнських земель на базі Радянської України, побоюючись, що це сприятиме ще більшому зміцненню СРСР. Тому вони виявилися байдужими до проблем соборності українських земель. Драматизм ситуації полягав у тому,

що самостійно український народ на той час об'єднати свої землі в єдиній державі не міг. Усе залежало від балансу інтересів, насамперед Німеччини та СРСР.

Пакт Молотова-Ріббентропа (23 серпня 1939 р.) та таємний протокол до нього, за яким розмежовувалися «сфери інтересів» сторін від Балтійського до Чорного моря, від Фінляндії до Бессарабії. Напад фашистської Німеччини на Польщу. Початок Другої світової війни. Вступ Радянського Союзу у Другу світову війну (17 вересня 1939 р.). 28 вересня 1939 р. радянсько-німецький воєнно-політичний альянс, скріплений сумісними бойовими діями проти майже беззахисної Польщі, було доповнено новим договором про дружбу і кордони. За цією домовленістю кордони між Німеччиною і СРСР пройшли вздовж річок Сян і Західний Буг. Переважна більшість Західної України ввійшла до СРСР. Землі Литви (Лемківщина, Холмщина і Підляшшя, близько 16 тисяч км² з 1,2 млн населення) опинилися під німецькою окупацією.

Території Західної Волині та Галичина були зайняті Червоною Армією. Розпочався процес радянзації. На Західній Україні було утворено 6 областей: Волинську, Тернопільську, Львівську, Дрогобицьку, Ровенську і Станіславську. Органи радянської влади й управління у західних областях формувалися у повній відповідності до системи Радянського Союзу.

Долю земель і населення Північної Буковини та Бессарабії було вирішено в кінці червня 1940 р. В результаті приєднання західної частини українських земель та Північної Буковини до України населення України збільшилося майже на 9 млн. і на середину 1941 р. становило 41657 тисяч, а територія розширилася до 565 тисяч км².

Передумови Радянсько-Німецької війни. Причини поразки радянських військ на початковому етапі війни.

Територіальні зміни на українських землях у період німецької окупації. Непідготовленість СРСР до війни, у перші 4 місяці, призвело до окупації німцями майже всієї України, крім Луганської та східних районів Харківської і Сталінської областей (Донецька). До грудня 1941 р. німці контролювали близько 80 млн. чоловік, (42 % населення Рад. Союзу) велику частину його економічного потенціалу, а також захопили 3,8 млн. військовополонених. Встановлення режиму німецької окупації на українських землях. Дистрикт «Галичина», рейхскомісаріат «Україна». Наслідки окупаційного режиму на Україні та партизанський опір.

Радянські органи державної влади та управління: Президія Верховної Ради, наркомати, Державний комітет оборони, Ставка Головного Командування Збройних сил СРСР, ради фронтів, армій, військових округів, спеціальні комітети, головні управління, бюро та інші відомства. Місцеві органи державної влади й управління УРСР. Судова система: Верховний Суд СРСР, військові трибунали, лінійні суди залізничного та водного транспорту; суди союзних республік. Прокуратура. ОВС (НКВС).

Законодавство радянської України воєнного часу характеризувалося високим рівнем централізації, втілення в життя спеціальних і надзвичайних законів. Воно здійснювалося на основі та у відповідності до змін і доповнень, що відбувалися у загальносоюзному законодавстві. Останні зумовлювалися обставинами воєнного часу, і дозволяли максимально втручатися в усі галузі права. Переважно ці зміни торкалися посилення дисципліни та підвищення санкцій за її порушення. За для оперативного вирішення питань широко застосовувалися аналогія закону та права. Основні джерела права воєнного періоду: укази, постанови, директиви, накази та інструкції. Постанова ДКО «Про здачу трофейного майна» (16 січня 1942 р.), Указ ПВР СРСР «Про відповідальність за розкрадання пального в МТС і радгоспах» (23 серпня 1942 р.), та інші. Характеристика істотних змін у галузях адміністративного, цивільного, сімейного, трудового, кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

Держава і права України у повоєнний період 1945-1953 рр. Наслідки війни – величезні людські втрати та матеріальні збитки відобразилися на соціально-політичному житті і моральній атмосфері України. Населення республіки скоротилося, протягом останніх 6 років, майже на 18 млн. Демографічні наслідки війни виявились настільки значними, що довоєнну чисельність населення України вдалося досягти лише в 1960 р. На її території були зруйновані і спалені сотні міст і тисячі населених пунктів, промислових підприємств, пограбовано десятки тисяч колгоспів та радгоспів. Загальна шкода, заподіяна Україні щодо знищення майна обчислювалася 285 млрд крб.

Унаслідок політичних прорахунків і помилкових орієнтирів, завищених планів державних хлібозаготівель, недооцінки підсобного господарства колгоспників, форсування насильницької колективізації західних областей України вже в перші повоєнні роки в республіці виникли не просто продовольчі труднощі, як це тривалий час стверджувала радянська історіографія, а справжній голод. Суб'єктивні та об'єктивні причини голоду 1946-1947 рр.

Жорстокість і не людяність сталінського режиму виявилася у ставленні до калік, які стали такими внаслідок розв'язаної ним же Другої світової війни. Сталінське керівництво, закінчивши війну, дістало можливість значно посилити протидію ОУН-УПА, перетворивши край на справжній театр воєнних дій.

Участь України у створенні Організації Об'єднаних Націй (ООН) та приєднання до Ради Економічної

Взаємодопомоги і Міжнародного товариства по атомній енергії.

Формування території України. Протягом 1945-1946 рр. до Радянського Союзу відійшла Закарпатська Україна, яку було включено до складу УРСР та утворено Закарпатську область. Наприкінці 1945 р. територія Української РСР складала близько 580 тисяч кв. км., а з приєднанням у 1954 р. Криму до України, її територія сформувалася остаточно.

У повоєнні роки в Радянському Союзі та Українській РСР, створені під час війни надзвичайні органи влади та управління були ліквідовані. Державний Комітет Оборони та його органи на місцях діяли до початку вересня 1945 р., а навесні 1946 р. було скасовано воєнний стан. Проте ліквідація надзвичайних органів влади, які, поза сумнівом, відіграли важливу роль у зміцненні обороноздатності СРСР, не змінила існуючий у перше післявоєнне десятиріччя тоталітарний політичний режим. Характерними рисами розвитку останнього стали зміцнення адміністративно-командної системи та зрощення партійного і державного апарату.

Судову систему в Українській РСР формально було відновлено зі скасуванням широкої юрисдикції військових трибуналів (вересень 1945 р.). Однак й надалі провідну роль у судочинстві відігравали військові суди. Прокуратура Української РСР здійснювала свою діяльність відповідно до «Положення про Прокуратуру СРСР» (1933 р.) та «Положення про прокурорський нагляд». Одним з головних завдань органів МДБ УРСР, зокрема з січня 1947 р., визначалася протидія ОУН-УПА. Охорона громадського правопорядку покладалося на Головне управління міліції.

У повоєнний період сталінщини радянське право в Україні, як і раніше, розвивалося у напрямі особливого забезпечення державних інтересів. Основними важелями у цьому процесі були пріоритет союзного законодавства та посилення ролі й прямого втручання вищих органів компартії у нормотворчий процес.

Рекомендовані джерела: основні

**[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],
додаткові [10,19,20,41,40,65,7,73,87,97,117,],
інформаційні ресурси[3,10,16,17,22]**

ТЕМА 17. Держава та право України в період неототалітарного режиму (1960-1980 рр.)

Хрущовська «відлига». Після смерті Сталіна були зроблені перші кроки у напрямку десталінізації України. З обранням М. Хрущова (вересень 1953 р.) першим секретарем ЦК КПРС, були ліквідовані інструменти терору – воєнні трибунали військ МВС, були переглянуті справи засуджених у 1934-1953 рр., помертньо були реабілітовані відомі партійні, державні й військові діячі, безневинно репресовані в 30-х роках. Проте, поза увагою залишилися справи, пов'язані з голодомором 1932-1933 рр. Усього з 1954 р. до лютого 1956 р. Верховна колегія Верховного Суду СРСР реабілітувала 7679 осіб., які пройшли пекло «архіпелагу ГУЛАГ». XX з'їзд КПРС (лютий 1956 р.) – перший крок до розвінчання культу особи Сталіна. Хрущовські реформи через їх непослідовність, половинчастість і незавершеність не дали позитивного результату, а радянське суспільство дедалі глибше втягувалось у тотальну соціально-економічну, політичну та ідеологічну кризу. Проте, хоча реформи М. Хрущова і не змінили політичної системи, унітарного характеру держави, вони все ж відкрили певні можливості для майбутнього оновлення радянського суспільства.

Період брежнєвського «застою». У жовтні 1964 р., в результаті справжньої змови, М. Хрущова було усунуто з посади Першого секретаря ЦК КПРС, члена Президії ЦК та Голови Ради Міністрів СРСР. До влади прийшла консервативна частина партійної верхівки на чолі з Л. Брежнєвим і М. Сусловим. Післяхрущовське двадцятиріччя (1964-1982 рр.) стало часом всеохоплюючої системної кризи радянського суспільного і державного ладу - «епохою застою». Спроби економічного реформування радянського суспільства, промислова та сільськогосподарська криза. Тоталітарна природа радянського режиму сама по собі збуджувала опір. Так, ігнорування марксистсько-ленінських ідей, чисельні порушення законів, прав та інтересів людини та громадянина, свободи слова, совісті (віросповідання), друку, за вільний розвиток української мови і культури, за правду історії стало причиною зародження дисидентського правозахисного руху. Роль шестидесятників у відродженні української культури та державності.

Органи державної влади та місцевого самоврядування. Верховна Рада УРСР – була вищим конституційним (законодавчим) органом республіки. Президія Верховної Ради УРСР – забезпечувала організацію роботи вищого органу влади республіки. Рада Міністрів УРСР – найвищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади республіки. Місцеві органи влади і управління.

Радянські судові, правоохоронні та правозахисні органи. Судова система – Верховний Суд, обласні суди, Київський міський суд, районні (міські) народні суди. Протягом 80-х років приймаються закони «Про

судоустрій УРСР», «Про вибори районних (міських) народних суддів УРСР», «Про порядок відкликання народних суддів і народних засідателів районних (міських) народних судів УРСР». Правову основу діяльності прокуратури становили «Положення про прокурорський нагляд» (травень 1955 р.) та Закон СРСР «Про прокуратуру» (листопад 1979 р.). Зміст, цілі та завдання прокурорського нагляду, принципи побудови і діяльності прокуратури були сформульовані у Конституціях СРСР (1977 р.) та УРСР (1978 р.). Відновлення повноцінного прокурорського нагляду уможливила ліквідація Особливої наради, «трійок», внутрішньої прокуратури НКВС та інших позасудових органів.

Діяльність міліції завжди перебувала під пильною увагою партійно-державного керівництва. Протягом 1960-80 рр. радянська міліція піддавалася чисельним змінам і реорганізаціям, спрямованих на посилення партійного контролю і колегіальності прийняття рішень, також залучення громадськості до охорони громадського порядку. У підвищенні рівня роботи міліції відігравали роль чисельні укази Президії ВР СРСР та УРСР, постанови ЦК КПРС, директиви та рішення колегій МВС СРСР. Постанова ЦК КПРС і РМ СРСР «Про заходи по зміцненню міліції» (листопад 1968 р.) та Положення про радянську міліцію (серпень 1962 р. і червень 1973 р.), Указ ПВР СРСР «Про основні обов'язки і права радянської міліції по охороні громадського порядку і боротьбі зі злочинністю» (червень 1973 р.). В останніх визначалися завдання, принципи, права й обов'язки радянської міліції.

Організація і діяльність нотаріату в УРСР, органи якого мали посвідчувати права і факти, котрі мали юридичне значення, регулювалася Положеннями про державний нотаріат РСФРР (1922) та радянської України (1923 р.), «Положенням про головні принципи організації нотаріату» (1928 р.) та Законом УРСР «Про державний нотаріат» (1975 р.). Адвокатура – до прийняття загальносоюзної Конституції (1977 р.) діяльність адвокатури республіки регулювалася Положенням про адвокатуру (1962 р.). Протягом 1979-80 рр. були прийняті нові Закон «Про адвокатуру СРСР» та «Положення про адвокатуру УРСР».

Правова система. Прийняття нової Конституції Української РСР (квітень 1978 р.), яка на відміну від Конституції 1936 р., не мала навіть зовнішніх новацій, за винятком фіксації того, що УРСР перебуває на етапі «розвинутого соціалізму». Особливості проведення кодифікації протягом 25 років. Значення Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік для кодифікації законодавства СРСР та УРСР. Закон СРСР «Про віднесення до відання союзних республік законодавства про судоустрій союзних республік, прийняття цивільного, кримінального і процесуального кодексів» (лютий 1957 р.). Протягом 1958-1985 рр. було розроблено і прийнято 16 Основ: кримінального та цивільного законодавства; кримінального та цивільного судочинства; про адміністративні правопорушення, судоустрій, шлюб і сім'ю, працю, надра, народну освіту, охорону здоров'я; земельного, виправно-трудоного, водного, лісового, житлового законодавства. У міру прийняття Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік вводилися в дію республіканські кодекси. З 1960 р. було прийнято 13 кодексів, більша частина яких діяли і залишаються чинними в незалежній Україні. Наприклад, відповідно до Основ цивільного законодавства Союзу РСР (1961 р.) і Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік (1958 р.) були прийняті Цивільний (1963 р.) і Кримінальний (1960 р.) кодекси Української РСР, які діяли понад 40 років. Кодекс про шлюб та сім'ю діяв 33 роки, доки у 2002 р. не був прийнятий новий Сімейний кодекс України.

Житловий (1983 р.), Трудовий (Кодекс законів про працю 1971 р.) та Кримінально-процесуальний (1960 р.) кодекси, Кодекс про адміністративні правопорушення (1984 р.), прийняті у радянський період, діють і до сьогодні.

Рекомендовані джерела: основні

[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],

додаткові [10,75,84],

інформаційні ресурси[3,10,16,17,22]

ТЕМА 18. Держава і право України періоду перебудови (1985-1990 рр.)

На початку 80-х років ХХ ст. внаслідок поглиблення загальної політичної, соціально-економічної та культурної кризи навіть урядові кола СРСР почали усвідомлювати необхідність реформування усіх сфер життя країни. Процес оновлення суспільства започаткував виступ М. Горбачова на квітневому (1985 р.) Офіційна концепція «перебудови» сформувалася до 1988 р. і передбачала гуманний і демократичний соціалізм, що мав поєднати ринок з централізованим плануванням, політичний плюралізм і гласність з керівною роллю КПРС, суверенітет республік із збереженням єдиної союзної держави. З початком перебудови в Україні виникла реальна надія на національне відродження, активізувалося суспільно-політичне життя. з 1 серпня 1990 р. було введено свободу друку та заборонено цензуру. Виникали перші

масові політичні організації, фактично опозиційні до Компартії України, – Народний рух України за перебудову, Українська республіканська партія, Українська народно-демократична партія та ін.

Еволюція державно-правового статусу УРСР та недовготривалий курс партійно-державного керівництва СРСР. «Парад суверенітетів» та прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), Закону «Про економічну самостійність Української РСР» (2 серпня 1990 р.) та «Акту незалежності України», останнім документом ВР УРСР урочисто проголосила незалежність України та створення самостійної Української держави. Акт проголошення незалежності був підтверджений на референдумі 1 грудня 1991 р.

Запровадження в Україні поста Президента УРСР. Закони УРСР, прийняті 5 липня 1991 р. «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР», «Про Президента Української РСР», «Про вибори Президента Української РСР».

Центральні органи влади та державного управління. Верховна Рада УРСР залишалася вищим представницьким органом республіки. Особливості організації і діяльності ВР УРСР до 1990 р. Правові засади проведення виборів: Закони «Про вибори до Верховної Ради» (грудень 1978 р.) та «Про вибори народних депутатів Української РСР» (жовтень 1989 р.). Головним механізмом діяльності Верховної Ради УРСР був депутатський корпус. Форми діяльності ВР УРСР: сесійні засідання, робота постійних депутатських комісій та Президії ВР. Рада Міністрів УРСР (з 21 грудня 1991 р. – Кабінет Міністрів) – об'єднувала і спрямовувала роботу міністерств та відомств. Компетенція Уряду УРСР відповідно до Закону УРСР «Про Раду Міністрів Української РСР» (грудень 1978 р.). Упорядкування урядової структури республіки в умовах розпаду СРСР. Закон ВР УРСР «Про перелік міністерств та інших центральних органів державного управління Української РСР» (13 травня 1991 р.).

Місцеві органи державної влади – обласні, районні, міські, районні у містах, селищні і сільські Ради народних депутатів. Правова основа діяльності рад. Права і обов'язки місцевих рад були розширені й конкретизовані у прийнятих 1979 р. нових редакціях законів про районну Раду народних депутатів УРСР; про міську, районну в місті Раду народних депутатів УРСР; про селищну Раду народних депутатів УРСР; про сільську Раду народних депутатів УРСР; 1980 р. – про обласну Раду народних депутатів УРСР. Переведення місцевих рад з режиму єдиного державного керівництва в режим місцевого самоврядування. Закони СРСР «Про загальні засади місцевого самоврядування і місцевого господарства в СРСР» (9 квітня 1990 р.) та Закон УРСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» (7 грудня 1990 р.).

Судові та правоохоронні органи. Судова система складалася з Верховного Суду УРСР, Верховного суду Автономної РК, обласних судів, Київського міського суду, районних (міських) народних судів. Вирішення господарських спорів між підприємствами, установами, організаціями здійснювалося органами державного арбітражу. Система громадських (товариських і сільських) судів. Закон УРСР «Про судоустрій Української РСР» (5 червня 1981 р.), Закон СРСР «Про державний арбітраж СРСР» (30 листопада 1979 р.), Положення про товариські суди (15 серпня 1961 р.). Діяльність прокуратури базувалася на Конституціях СРСР 1977 р. і УРСР 1978 р. та Законі СРСР «Про прокуратуру СРСР» (30 листопада 1979 р.). Органи державної безпеки: правовий статус та принципи взаємодії КДБ і КГБ; подвійна підпорядкованість – РМ УРСР та КДБ СРСР. Правові основи діяльності КДБ СРСР та УРСР. «Положення про КДБ при Раді Міністрів СРСР» (2 березня 1959 р., діяло до 1991 р.).

Продовж «перебудовних» 1985-1990-го рр. органи міліції УРСР, як і в попередні роки, діяли в підпорядкуванні МВС СРСР. Міліція республіки залишалася частиною загальносоюзної системи до 90-х років. 20 грудня 1990 р. був прийнятий Закон УРСР «Про міліцію». Діяльність міліції будувалася на засадах законності, гуманізму, гласності, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з трудовими колективами, громадськими організаціями і громадянами.

Законодавство періоду перебудови. Першими нормативно-правовими актами, які вносили істотні зміни в цивільне право, були закони Радянського Союзу прийняті протягом 1988-1990 рр.: «Про підприємства в СРСР», «Про кооперацію в СРСР», «Про власність в СРСР», «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про оренду» та ін. В Українській РСР важливими актами в цій галузі стали закони «Про власність», «Про підприємства в Україні». «Основи законодавства про інвестиційну діяльність» та Закон СРСР «Про банки і банківську діяльність», останній передбачав можливість існування поряд з державними і комерційними банків. Кодифікація житлового законодавства. Житловий кодекс УРСР (30 червня 1983 р.); сімейні та трудові відносини регулювалися кодексом про шлюб та сім'ю УРСР (20 червня 1969 р.) та кодексом законів про працю (10 грудня 1971 р.). Зміни кримінального законодавства протягом 1985-1990 рр. відображали політику партії, спрямованої на боротьбу з пияцтвом і розкраданням соціалістичної власності та вимоги міжнародних конвенцій, які передбачали боротьбу з незаконним обігом

наркотики, заручниками, розповсюдженням СНІДу.

З розпадом Радянського Союзу багато правових актів втратили силу. Тому Верховна Рада України прийняла постанову (від 12 серпня 1991 р.), що допускала застосування союзного законодавства з питань, які не були врегульовані законами України.

Рекомендовані джерела: основні

**[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39, 41],
інформаційні ресурси[3,10,16,17,22]**

ТЕМА 19. Державотворчі та правотворчі процеси на сучасному етапі розвитку України

З прийняттям протягом 1990-1991 р. Декларації про державний суверенітет, Акта про незалежність України та проведення Всеукраїнського референдуму Україна стала на самостійний державницький шлях. Протягом 1991-1992 рр. Україну визнали Польща, США, Росія і близько 140 країн світу. Утворення СНД. Протягом 1992-1993 рр. Радою глав держав СНД і Радою глав урядів було прийнято близько 400 угод, рішень та інших документів, з яких Україна підписала близько 200 документів, які не загрожували її державному суверенітету. Важливим елементом становлення суверенітету, державності стало у 1992 р. законодавче затвердження головних державних символів – Герба, Прапора, Гімну.

Формування нової концепції розвитку збройних сил. Протягом 1991 р. були прийняті постанови «Про військові формування на Україні», Закон України «Про Збройні Сили України» та Концепція оборони та будівництва ЗСУ. Іншими нормативно-правовими актами, що забезпечували суверенітет України, стали закони України: «Про державний кордон України» і «Про прикордонні війська України», «Про Раду національної безпеки й оборони України» та ін.

Протягом 1992-1994 рр. ВРУ прийняла близько 450 законів, багато з яких виявилися відірваними від реального життя. Партії та виборчі процеси. Вибори до ВР України проводилися 5 разів. Перші відбулися у березні 1994 р., наступні 29 березня 1998 р., відповідно треті 31 березня 2002 р., четверті 26 березня 2006 р. та останні у вересні 2007 р. Першим президентом незалежної України було обрано Леоніда Кравчука (грудень 1991 р.). У 1994 р. на посаду Президента було обрано Леоніда Кучму. Він же був обраний на другий строк у 1999 р. У 2004 р. його змінив Віктор Ющенко. У 2010 р. естафета перейшла до Віктора Януковича. Прагнення українського народу до вступу у Європейський простір та Революція гідності (2014 р.), зміна влади та орієнтирів. Початок нових державно-правових реформ (2014-2017 рр.). Окупація Криму та війна на Сході України – нагадування про радянське минуле України. Жахливі наслідки російської агресії на Сході України та окупації Кримського півострова.

З проголошенням незалежності, Україна сформувалася як республіка змішаного типу. До прийняття Конституції (1996 р.) Україна існувала як парламентсько-президентська республіка, з 28 червня 1996 р. – президентсько-парламентська республіка. За Конституцією України в редакції від 8 грудня 2004 р., – знову парламентсько-президентська. З приходом до влади В.Януковича (лютий 2010 р.), – президентсько-парламентська і навпаки з 2014 р. по теперішній час – Президент Петро Порошенко. Причини та наслідки змін республіканської форми правління на організацію та функціонування органів державної влади, формування соціальної та правової держави, інституту громадянського суспільства в Україні.

Адміністративно-територіальний устрій країни. Область, район, місто, селище і сільрада. Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України. Міста Київ і Севастополь мають спеціальний статус. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Піднесення на новий рівень та нормативне забезпечення правового статусу людини й громадянина в Україні. Зокрема, приймаються закони, що визначили правовий статус населення та спрямовувалися на забезпечення дотримання прав людини; про реабілітацію репресованих, про свободу совісті і релігійних організацій, про права національних меншин. Закони України «Про громадянство України» (жовтень 1991 р.), «Про національні меншини в Україні» (червень 1992 р.), «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» (серпень 1994 р.), «Про правовий статус іноземців» (лютий 1994 р.).

Центральні органи влади і управління: Верховна Рада України. Кабінет Міністрів України. Формування та розвиток інституту президента та його апарату.

Місцева влада і місцеве самоврядування: місцеві державні адміністрації. Основою місцевого самоврядування в Україні є територіальна громада – колектив жителів села, селища або міста. Органи самоорганізації населення: сільські і селищні комітети; вуличні і квартальні комітети; комітети мікрорайонів; будинкові комітети; комітети районів у містах.

Судові, правоохоронні та правозахисні органи. Концепція судово-правової реформи (1992, 2002, 2006, 2010, 2012 та 2016 рр.) Конституційний Суд України. Верховний Суд України. Адміністративні та

господарські суди. У 2001 р. назва «арбітражний суд» була замінена на «господарський суд». Господарські суди стали спеціалізованими судами в системі судів загальної юрисдикції. До них входять місцеві господарські суди (господарський суд АРК, господарські суди областей, міст Києва і Севастополя); апеляційні господарські суди та Вищий господарський суд України.

З 2001 р. систему судів загальної юрисдикції складають місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України. Судова реформа 2016 р. та її вплив на формування суддівського корпусу, компетенцію суміжних інститутів держави та місцевого самоврядування – прокуратури, адвокатури, нотаріату. Створення нових вищих судів – Антикорупційного та Суду з розгляду питань інтелектуальної власності.

Вища рада юстиції (правосуддя). Реформування прокуратури 2019 р. Систему прокуратури утворюють: Офіс генерального прокурора України; прокуратура АРК; прокуратури областей, міст Києва та Севастополя (на правах обласних); міські; спеціальні прокуратури (військова та антикорупційна). Реформи 2012-2014 рр. – скасування та відновлення військової прокуратури. Скасування загального нагляду прокуратури. Міліція (поліція) та Служба безпеки України. Адвокатура. Нові незалежні державні правоохоронні органи (2014-2017 рр.).

Правова система України. Станом на березень 2009 р. в Україні чинним є 21 кодекс, з яких 17 було ухвалено Верховною Радою України за роки незалежності, а 4 кодекси прийняті ще в радянський період – Кримінально-процесуальний кодекс, Житловий кодекс, Кодекс законів про працю, Кодекс про адміністративні правопорушення. Специфіка кодифікаційної діяльності в Україні. Тенденція до збільшення підзаконних актів, а не законів прямої дії. Проблеми кодифікації трудового та соціального законодавства. Прийняття нових Законів про прокуратуру, адвокатуру, нотаріат (2012-2017 рр.). Новели процесуального законодавства: прийняття нового КПК України.

Конституційне законодавство. Конституція та закони, якими вносяться до неї зміни і доповнення (конституційні закони). Зміни і доповнення до Конституції України 1978 р. Конституційний договір між Президентом України та ВР України (8 червня 1995 р.), яким було визначено основні засади організації і здійснення державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України (28 червня 1996р.). Єдині і наймасштабніші зміни до чинного на сьогодні Основного Закону нашої держави було внесено Законом «Про внесення змін до Конституції України» (8 грудня 2004 р.), який перерозподілив повноваження між трьома гілками влади. Внесення змін до Конституції України відповідно судової реформи 2016 р. та її вплив на формування правової держави в Україні.

Законодавчі акти, що покликані створити механізм реалізації положень Конституції у відносинах між державою і суспільством та ті якими регулюються організація, форми і методи діяльності органів законодавчої і виконавчої влади. Закони України «Про вибори народних депутатів» (2004 р., 2011 р.), «Про статус народного депутата» (1992 р., з подальшими змінами), «Про вибори Президента України» (1999 р., з подальшими змінами), «Про громадянство України» (1991 р., 2001 р.), «Про статус іноземних громадян і осіб без громадянства» (1994 р., 2011 р.), «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (1997 р.), «Про Кабінет Міністрів України» (2006 р., 2008 р., 2010 р.) та ін.

Цивільне та господарське законодавство. Демократичні та ринкові принципи реформування соціально-економічного устрою в державі та чисельні радянські закони та підзаконні нормативні акти акумулювали прийняття нових Цивільного (2003 р.) та Господарського кодексів України (2003 р.). Сімейні відносини до 2002 р. регулювалися Кодексом про шлюб та сім'ю (1969 р.). З 2002 р. у силу вступив Сімейний кодекс України. Новелою Сімейного кодексу є введення інституту патронату. Трудові відносини регулюються Законами України «Про охорону праці» (1992 р.), «Про відпустки» (1996 р.), «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» (1998 р.) та Кодексом законів про працю (1971 р.).

Земельні відносини супроводжувалися: роздержавленням, паюванням і приватизацією землі в аграрних підприємствах; перерозподілом земель з одночасним наданням їх у довічне успадковане володіння громадянам, постійне володіння підприємствам, установам і організаціям, а також у користування з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі та її раціонального використання. Поряд з державною виникла колективна і приватна форми власності на землю. Земельна реформа в Україні, етапи її проведення та результати. «Про земельну реформу» (Постанова ВР Української РСР, 1990 р.), «Про прискорення земельної реформи і приватизації землі» та «Приватизацію земельних ділянок» (Постанови ВР України, 1992 р.); «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» (Указ Президента України, 1994 р.), «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» (Указ Президента України, 1995 р.), «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» (Указ Президента

України, 1999 р.). У 2001 р. був прийнятий новий Земельний кодекс України. Він визначив право володіння, користування та розпорядження землею та ін. Протягом 2003-2004 рр. приймаються Закони України «Про землеустрій», «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про іпотеку», «Про використання земель оборони», «Про внесення змін до Закону України «Про оренду землі»», «Про оцінку земель», «Про розмежування земель державної та комунальної власності». Протягом 2010-2011 рр. приймаються Закон України «Про Державний земельний кадастр» та Законопроект «Про ринок землі».

Кримінальні відносини до 2001 р. регулювалися Кримінальним кодексом Української РСР від 1960 р. Протягом 1992-2000 рр. з Кримінального кодексу України були вилучені такі міри покарання, як заслання і вислання; різко скорочувалося застосування виключної міри покарання – смертної кари, а при вступі до Ради Європи, з березня 1997 р. було введено мораторій на призупинення виконання смертних вироків. 22 квітня 2000 р. ВР України скасувала смертну кару як вид кримінального покарання. У квітні 2001 р. приймається новий Кримінальний кодекс України. Нові інститути кримінального законодавства – довічне ув'язнення. У процесуальному законодавстві відбулися радикальні зміни які відносяться перш за все до кримінально-процесуального законодавства. Кримінально-процесуальний кодекс України був доповнений рядом норм, які посилювали процесуальні гарантії громадян при зверненні їх до суду. Протягом 2004-2005 рр. були прийняті нові Цивільно-процесуальний кодекс та Кодекс адміністративного судочинства України, до яких протягом останніх 10-12 років, станом на 2017 р., було внесено ряд доповнень і поправок.

Рекомендовані джерела: основні

[2,3,5,6,7,8,11,12,15,16,17,19,20,21,22,23,24,25,26,28,29,30,31,32,33,34,37,39,41],

додаткові [17,56,105,109,121,138],

інформаційні ресурси[1,2,3,4,5,10,11,16,17,18,21,22,23,24]

6. Контроль навчальних досягнень

6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

для денної форми навчання

№ з/п	Вид діяльності студента	Макс. кількість балів за одиницю	Зм.Модуль 1		Зм.Модуль 2		Зм.Модуль 3		Зм.Модуль 4	
			Кільк. одиниць до розрахунку	Макс. кількість балів за вид	Кільк. одиниць до розрахунку	Макс. кількість балів за вид	Кільк. одиниць до розрахунку	Макс. кількість балів за вид	Кільк. одиниць до розрахунку	Макс. кількість балів за вид
1	Відвідування лекцій	1	5	5	2	2				
2	Відвідування семінарських занять	1	5	5	2	2				
3	Робота на семінарських заняттях	10	5	50	2	20				
4	Виконання модульної контрольної роботи	25	1	25	1	25				
5	Виконання завдань для самостійної роботи	5	1		5		1		5	
	Макс. кількість балів за видами поточного контролю (МВ)	-		85		54				5
	Разом		144							
	Коефіцієнт		0,694							
	Підсумковий бал		100							

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії оцінювання

Завдання, що виносяться на самостійне опрацювання

1. Оформити зошит першоджерел.
2. Оформити зошит з основними термінами зі змістовного модуля «Історія держави і права України».

Критерії оцінювання

Бал	Критерій
5	студент засвоїв теоретичний матеріал, який винесений на самостійну роботу, застосування для оформлення результатів самостійної роботи не тільки рекомендованої, а й додаткової літератури та творчого підходу; чітке володіння понятійним апаратом, теорією; вміння використовувати їх для виконання конкретних практичних завдань, розв'язання ситуацій. Оформлення результатів самостійної роботи повинно бути логічним та послідовним.
3-4	студент засвоїв теоретичний матеріал з відповідної теми який винесений на самостійну роботу, та наявне вміння орієнтуватися в ньому, усвідомлене застосування знань для розв'язання практичних задач. Оформлення виконаного завдання з самостійної роботи має бути послідовним.
1-2	студент не повністю засвоїв тему для самостійного опрацювання не досконало володіє основними поняттями та положеннями навчальної дисципліни, невпевнено орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, непереконливо відповідає, додаткові питання викликають невпевненість або відсутність знань.
0	студент не опанував навчальний матеріал з відповідної теми для самостійного опрацювання, не знає основних понять і термінів наукової дисципліни, не орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, відсутнє наукове або логічне мислення.

6.3. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання

Виконання модульних контрольних робіт здійснюється в письмовому вигляді з використанням роздрукованих завдань. Модульний контроль знань студентів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу змістового модуля.

Критерії оцінювання

Бал	Критерії
24-25	Студент вирішив всі завдання абсолютно вірно і повно дав відповіді на питання як теоретичного, так і практичного характеру. Логічно і послідовно аргументував і виклав свою точку зору.
20-23	Студент вирішив завдання з 1 помилкою, відповідь на питання містить повне розгорнуте, правильне та обґрунтоване викладення матеріалу, допущено 2-3 помилки при вирішенні практичних завдань.
15-19	Студент правильно і повно вирішив більшість, але не всі завдання, відповідь на запитання є не повністю аргументованою;допускає незначні неточності
10-14	Студент правильно вирішив половину завдань; думка викладена з порушенням логіки подання матеріалу. Студент правильно вирішив ситуацію, проте не зовсім слушно аргументує її, або враховує не всі, а деякі умови ситуації. Вирішує декілька завдань поверхнево.
5-9	Студент вирішив трохи менше половини завдань; може дати визначення юридичного поняття. Відповідь на запитання дає неповно і поверхнево.
0-4	Студент не вирішив більшість завдань або вирішив неправильно; відповіді на питання є неповними; неправильно обґрунтовує своє рішення.

6.4. Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання

Навчальні досягнення студентів з дисципліни оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок на семінарських заняттях та під час виконання самостійної роботи, розширення кількості підсумкових балів до 100. Проміжний контроль.

Семестровий контроль знань студентів у формі екзамену з дисципліни «Історія держави і права» здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу змістових модулів: «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Історія політичних та правових вчень».

6.5. Шкала відповідності оцінок

Рейтингова оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
A	90-100 балів	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу з можливими незначними недоліками
B	82-89 балів	Дуже добре – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
C	75-81 балів	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69-74 балів	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
E	60-68 балів	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
FX	35-59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
F	1-34 балів	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

7. Навчально-методична карта дисципліни

для денної форми навчання

Разом: 60 год., із них: лекції – 14 год., семінарські заняття – 14 год., модульний контроль – 4 год., самостійна робота – 18 год., семестровий контроль – 10 год.

Модулі (назви, бали)	Змістовий модуль 1 (85 б.)	Змістовий модуль 2 (54 б.)		Змістовий модуль 3			Змістовий модуль 4 (5 б.)	
Лекції (теми)	Л 1 (1 б) Л 2 (1 б) Л 3 (1 б) Л 4 (1 б) Л 5 (1 б)	Л 6 (1 б)	Л 7 (1 б)					
Семінарські заняття (теми, бали)	С 1 (1-11 б) С 2 (1-11 б) С 3 (1-11 б) С 4 (1-11 б) С 5 (1-11 б)	С 6 (1-11 б)	С 7 (1-11 б)					
Самостійна робота	Самостійна робота (5 б.)			Самостійна робота (5 б.)				
Поточний контроль (вид, бали)	МКР 0–25	МКР 0–25						
Підсумковий контроль (вид, бали)	Проміжний контроль (100 балів)							

8. Рекомендовані джерела

Базові

1. Анатольєва О.І., Дорошук Н.О. Мультимедійний навчальний посібник Історія держави та права зарубіжних країн // <http://www.naiou.kiev.ua/books/idpzk/personal-injury.html>
2. Гончаренко В.Д. Історія держави і права України: підручник. К.: Атіка, 2013. 704 с.
3. Гончаренко В.Д. Історія держави і права України: підручник. К.: Право. 2019. 552с.
4. Гуз А.М. Історія держави і права України. Джерела права періоду Київської Русі: Навч. посіб. / А.М.Гуз. К: КНТ, 2007. 72 с.
5. Дахно І.І. Історія держави і права: Навч. посіб.-довідник для студ. вищ. навч. закл./ І.І.Дахно. К.: Центр учбової літератури, 2006. 408 с.
6. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права: підручник. Вид-во «Право», 2021. 472 с.
7. Забзалюк Д. Є. Історія держави та права України: навчальний посібник (у схемах і таблицях) / Д. Є. Забзалюк. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 120 с.
8. Заруба В.М. Історія держави і права України: Навч. посіб. / В.М.Заруба. К.: Істина, 2006. 416 с.
9. Захарченко П.П. Історія держави і права України: Підручник /П.П.Захарченко. К.: Атіка, 2004. 368 с.
10. Іванов В. Історія держави і права України: Навч. посібник / В.Іванов. К.: Атіка, 2007. 728 с.
11. Іванов В. Історія держави і права України: Навчальний посібник / В.Іванов. К.: Атіка, 2003. 416 с.
12. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. В.М. Іванов К. :КУП НАНУ, 2013. 892 с.
13. Історія держави і права України. Курс лекцій / В.М. Щербатюк (кер. авт. кол.), П.П. Захарченко, О.В. Кузьминець та ін.; за ред. В.М. Щербатюка. – К.: Видавництво «Фенікс», 2018. – 496 с.

14. Історія держави та права : навчальний посібник / Д.Є. Забзалюк, В.С. Макарчук, В.Я. Марковський, В.Д. Яремчук, Н.Я. Рудий; заг. ред. Д.Є.Забазалока та В.Я. Марковського; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: СПОЛОМ, 2021. – 438 с.
15. Історія держави і права України: У 2-х т.:Академічний курс: Підручник. Т.1 / За ред. Тація В.Я., Рогожина А.Й. К: Ін Юре, 2000. 648 с.
16. Історія держави і права України: У 2-х т.:Академічний курс: Підручник. Т.2 / За ред. Тація В.Я., Рогожина А.Й. К: Ін Юре, 2000. 580 с.
17. Історія держави та права України : підручник / О. М. Головка, В. А. Греченко, О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, С. Ю. Обрусна, В. Є. Кириченко та ін. ; за ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2018. 640 с.
18. Історія держави та права України. Мультимедійний навчальний посібник / О.І.Анатольєва, І.В.Блінова, М.А.Дзюба, Н.О.Дорошук, Є.С.Дурнов, Ю.В.Кривицький, В.В.Крижна, Д.І.Курас, В.З.Прус, Н.Ю.Романишин, Ю.В.Сокур, О.В.Шкуратенко, В.М.Щербатюк. 2020. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/idpu_2021/info/vstup.html
19. Історія України. Курс лекцій / [В.М. Щербатюк (кер. авт. кол.), О.В. Кузьминець, Є.С. Дурнов, В.В. Крижна, Д.І. Курас, Н.Ю. Романишин, Ю.В. Сокур, О.В. Шкуратенко]; за ред. В.М. Щербатюка; [рекомендовано МОН України, лист № 1/11-5043 від 7 квітня 2014 р.]. К.: Фенікс, 2014. 376 с.
20. Кудін С.В., Шевченко А.Є. Історія держави і права України: навчально-методичний посібник. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 688 с.
21. Кульчицький В.С. Історія держави і права України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.С.Кульчицький, Б.Й.Тищик. К.: Ін Юре, 2007. 624 с.
22. Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України: Навчальний посібник. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. К.: Атіка, 2006. 352 с.
23. Музиченко П. Історія держави і права України: Навчальний посібник / П.Музиченко. 3-тє вид., стер. К.: Знання, 2001. 429 с.
24. Музиченко П.П. Історія держави і права України в питаннях і відповідях: Навч. посіб. для підготовки до іспитів. Ч.І / П.П.Музиченко, Н.І.Долматова; П.П. Музиченко, Н.І. Долматова. Х: Одиссей, 2006. 256 с.
25. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. – 6-те вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2007. 471 с.
26. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. / П.П.Музиченко. К.: Знання, 2006. 437 с.
27. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навчальний посібник / П.П.Музиченко. К.: Знання, 1999. 662 с.
28. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навчальний посібник / П.П.Музиченко. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Знання, 2000. 662 с.
29. Мультимедійний навчальний посібник "Історія України" [В.М. Щербатюк (кер. авт. кол.), О.В. Кузьминець, Є.С. Дурнов, Д.І. Курас, Н.Ю. Романишин, Ю.В. Сокур, О.В. Шкуратенко]; за ред. В.М. Щербатюка. / www.naiu.kiev.ua / 2014. 404 с.
30. Орленко В.І. Історія держави і права України: посібник для підготовки до іспитів/ В.І.Орленко, В.В.Орленко; В. І. Орленко, В. В. Орленко. – 3-тє вид., доповн. та перероб. Київ: Паливода А.В., 2008. 164 с.
31. Пасічник М.С. Історія України та її державності: конспект лекцій / М.С.Пасічник, С.М.Пасічник, О.М.Василишин. Вид. 2-е, доп. Львів: УАД, 2011. 760 с.
32. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: (Доновітній час): Навч. посіб. / І.Я.Терлюк. К.: Атіка, 2006. 400 с.
33. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: навч. посіб. К.: Атіка, 2011. 944 с.
34. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: підручник. Л. :КОНДОР. 2018. 772 с.
35. Тетарчук І., Дяків Т. Історія держави і права України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. Центр навчальної літератури. 2020. 214 с.
36. Тищик Б. Й., Бойко І.Й. Історія держави і права України: акад. курс : підручник. Львів: нац. ун-т ім. Івана Франка. Київ: Ін Юре, 2015. 807 с.
37. Трофанчук Г.І. Історія держави і права України: навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2011. 384 с.
38. Трофанчук Г.І. Історія держави та права України: навч. посіб. / Г.І. Трофанчук. К.: Юрінком Інтер, 2010. 384 с.
39. Трофанчук Г.І. Історія держави та права України: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2019. 568 с.

40. Трофанчук Г.І. Історія держави та права України: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2021. 568 с.
41. Ухач В.З. Історія держави і права України: Навчальний посібник (конспекти лекцій). Тернопіль: Вектор, 2011. 378 с.
42. Історія держави і права України : навчально-методичний посібник / А. Є. Шевченко, С. В. Кудін. – Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. 236 с.
43. Шигаль Д. А. Історія держави і права України : посібник для підготовки до іспиту. Навчальний посібник. Київ: Право. 2018. 252 с.
44. Щербатюк В.М., Захарченко П.П. Історія держави і права України: курс лекцій. Київ: Фенікс, 2018. 496 с.

Додаткові

1. 350-річчя Української держави Богдана Хмельницького: Матеріали міжнар. наук. конф. 15-16 грудня 1998 р. / Редкол.: В.А. Смолій та ін. К.: Знання, 1998. 211 с.
2. Адамчук І. Боротьба за державно-територіальний статус Північної Буковини, Акерманського, Ізмаїльського і Хотинського повітів Бессарабії, острова Зміїного та Закарпатської України у 1917-1947 рр. Історико-правове дослідження: Монографія. К.: Атіка, 2007. 160 с.
3. Александров П. Зруйнування Запорозької Січі і позиція французької дипломатії / П. Александров // Пам'ять століть. Україна. – 2006. – № 2. – С. 73-77.
4. Андреев Д.В. Судова система Запорозької січі (XVII-XVIII століть) як феномен національної правосвідомості (філософсько-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юридич. наук / Дмитро Володимирович Андреев. К, 2002. 19 с.
5. Андреева С.С. Взаємини Запоріжжя і Кримського ханства періоду Нової Січі (1734-1775 рр.): автореф. Дис. ... канд. істор. наук / Світлана Серафимівна Андреева. Запоріжжя, 2006. 20 с.
6. Андрусишин Б.І., Гуз А.М. Пам'ятки історії держави і права України. Київська Русь / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Кафедра теорії та історії держави і права. К., 2003. 60 с.
7. Антонович В.Б. Коротка історія Козаччини / Володимир Боніфатійович Антонович. – К. : Вид-во "Україна", 2004. 304 с.
8. Аркас М.М. Історія України-Русі. К.: Вища школа, 1990. 456 с.
9. Багалій Д. Історія Слобідської України. Х.: Основи, 1993. 256 с.
10. Бажан О. Процес десталінізації та зміни в діяльності карально-репресивних органів в Україні (50-60-ті роки ХХ ст.) // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий зб. наук. праць. Вип.8. К.: Ін-т історії НАН України, 2003. С. 435-443.
11. Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження. 2-ге вид. – К.: «Наукова думка», 1971. 200 с.
12. Бедрій М. Докази та доказування в українському копному судочинстві (XIV-XVIII ст.) // Підприємство, господарство і право. 2009. №12. С.154-157.
13. Бедрій М. Копні суди в державно-правовій системі Гетьманщини (1648-1783 рр.) // Часопис Київського університету права. 2009. № 3. С.45-50.
14. Бедрій М. Основні ознаки українських копних судів (XIV-XVIII ст.ст.) // Часопис Київського університету права. 2009. № 1. С.30-34.
15. Бедрій М., Тищик Б. Копне судочинство в Україні та особливості його здійснення (XIV-XVIII ст.) // Право України. – 2010. - № 1. – С.68-75.
16. Бедь В. Політико-правові аспекти возз'єднання Закарпаття з Україною (кінець 1944 – початок 1946 рр.) // Право України. – 2002. - № 8. – С.120-122.
17. Бекешкіна І. «30 років незалежності: які здобутки і проблеми зростання бачать українці й на що сподіваються у майбутньому». URL: https://dif.org.ua/article/30-rokiv-nezalezhnosti-yaki-zdobutki-i-problemi-zrostannya-bachat-ukraintsi-y-na-shcho-spodivayutsya-u-maybutnomu_2
18. Белинский В.Б. Страна Моксель, или Открытие Великороссии: Роман-исследование. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. Книга 3. 336 с.
19. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. Кн.1. – К.: Либідь. Військо України, 1994. 432 с.
20. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. Кн.2. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – 688 с.
21. Білінський В.Б. Країна Моксель, або Московія. Роман-дослідження. – К.: Вид-во ім. Олени

- Теліги, 2009. – Книга 1. – 376 с.
22. Білінський В.Б. Країна Моксель, або Московія. Роман-дослідження. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. – Книга 2. – 320 с.
  23. Білостоцький С. Класифікація злочинів XVI-XVI ст. (за матеріалами лавничого суду м. Львова) // Вісник ЛУ. Серія юридична. – 2000. – Вип.35. – С.73-81.
  24. Бовуа Даніель. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830 рр. / Переклад з французької Зої Борисюк. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с.
  25. Бойко І. Генезис та еволюція джерел права у Галичині (1349-1434 рр.) // Часопис Київського університету права. – 2009. - № 1. – С.20-24.
  26. Бойко І. Деякі аспекти розвитку самоврядування у сільських громадах Галичини в складі Польського королівства (1349-1569 рр.) // Ученые записки Таврического національного университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 20 (59). – 2007. - № 1. – С.46-50.
  27. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX-XX ст.): навч. посіб. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Юрид. ф-т. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2014. 904 с.
  28. Бойко І. Правове регулювання шлюбно-сімейних відносин у Галичині в складі Польського королівства (1349-1569 рр.) // Ученые записки Таврического національного университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 20 (59). - 2007. - № 2. – С.28-33.
  29. Бойко І. Формування та функціонування інституту права власності у Галичині в складі Польського королівства (1349-1569 рр.) // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – Вип. 48. – С.32-38.
  30. Бондар М.І. Правове регулювання становища жінки в Україні в другій половині XVII- кінці XVIII ст. / М. І. Бондар // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 4-5. – С. 198.
  31. Бондаренко І. Судова система України та її реформування у сучасних умовах // Право України. – 2002. - № 8. – С.37 - 41.
  32. Борщак І., Мартель Р. Іван мазепа: Життя й пориви великого гетьмана / Автор. пер. з франц. М. рудницького. – К.: Вид-во СП “Свенас”, 1991. 136 с.
  33. Брицький П.П., Юрійчук Є.П. Утворення СРСР: радянський стереотип та історико-правова дійсність // Питання історії України: Зб. наук. статей. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – Т.5.
  34. Буднік С.І., Прус В.З., Шкуратенко О.В. Правові джерела Української гетьманської держави (Війська Запорозького). К., 2017. 244 с.
  35. Бульвінський А.Г. Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана Виговського (серпень 1657 - серпень 1659 рр.) / А. Г. Бульвінський // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 125- 138.
  36. Бурдін М. Комплектування штату судових слідчих в українських губерніях Російської імперії (1860-1865 рр.)// Часопис Київського університету права. 2012. № 1. С.8-12.
  37. Вегеш М.М., Віднянський С.В. Країни центрально-східної Європи та українське питання (1918-1939). – Київ-Ужгород: Ін-т істор. України, Ужгород. держ. унів-т, 1998. 256 с.
  38. Великий А.Г. Українське християнство. Причинки до історії української церковної думки. – Іспанія: Вид-во ОО. Василян, 1990. 221 с.
  39. Великий терор в Україні. “Куркульська операція” 1937-1938 рр. / Упоряд. Сергій Кокін, Марк Юнге. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2010. 614 с.
  40. Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. – 1995. № 6. С.66-78.
  41. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу. – 2-ге вид., допов. – К.: Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – 274 с.
  42. Вислобоков К. Визначна пам'ятка українського права: джерела, зміст, система та соціально-політичні передумови створення. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 1997. – 549 с.
  43. Відродження української державності за часів Б.Хмельницького. Внутрішня і зовнішня політика гетьмана // Історія України та її державності : навч. посіб. для студ. і виклад. вищ. навч. Закл. / І.Є.Дещинський, І.О.Гаврилів, Р.Д.Зінкевич, Я.Я.Денісов ; за ред. док. істор. наук, проф. Л.Є. Дещинського. – Львів, 2005. – С. 98-104.
  44. Вовк О. Литовські статuti – джерело міського права України XVI – першої половини XIX ст. //

- Часопис Київського університету права. – 2012. - № 1. – С.12-16.
45. Вовк Ю. Організація військових судів у період гетьманату // Вісник ЛУ. Серія юридична. – 2000. – Вип.35. –С.101-104.
  46. Волков М. Конституція Української гетьманської держави (Конституція Пилипа Орлика 1710 року) / М. Волков // Юридичний журнал. – 2009. – № 9. – С. 91-92.
  47. Волощенко О. Проблеми законодавчого регулювання обмеження монастирського землеволодіння та секуляризації церковних земель на Лівобережній Україні у XVIII ст. // Часопис Київського університету права. – 2005. - № 2. – С.38-43.
  48. Воронянський О. В. Виникнення українського козацтва. Запорозька Січ - козацька республіка / О. В. Воронянський // Історія України: навчальний посібник / О.В.Воронянський. – Харків, 2006. – С. 75-89.
  49. Гавриленко О.А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник. Харків: ХНУВС, 2011. 64 с.
  50. Гайворонська І. Примирення сторін кримінального конфлікту за литовськими статутами // Університетські наукові записки. – 2009. - № 2 (30). – С.24-27.
  51. Гайдай Г. Козацький суд / Г. Гайдай // Чумацький шлях. – 2002. – № 4. – С. 13-15.
  52. Галузо В.Н. Систематизація законодавства в Росії (1649-1913 гг.): учеб. пособ. / В.Н. Галузо. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2007. – 111 с.
  53. Гамбург Л. Формування судової компетенції гетьмана і старшинських рад в козацькому судоустрої Війська Запорозького / Л. Гамбург // Право України. – 2005. – № 1. – С. 115-119.
  54. Гамбург Л.С. Реформування вищих органів судової системи України в часи правління гетьмана К.Г.Розумовського / Л. С. Гамбург // Проблеми законності. – Харків, 1999. – Вип. 39. – С. 13-19.
  55. Гамбург Л.С. Судова компетенція органів російської самодержавної адміністрації в Україні-Гетьманщині у другій половині XVII- на початку XVIII ст. / Л. С. Гамбург // Держава та регіони. Серія: Право. – 2007. – № 2. – С. 5-9.
  56. Гедікова Н. П. Сучасний етап державотворення в Україні: досягнення та перспективи розвитку. Політикус. 2018. № 5-6. С. 46–50.
  57. Геродот із Галікарнасу. Скіфія. Найдавніший опис України з V ст. перед Христом. – К.: Фірма “Довіра”, 1992. – 71 с.
  58. Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контр-версії. Всеукраїнська наукова конференція 19-20 травня 2008 р. Збірник. – К.: Видавництво імені Олени Теліги. – 2008. – 320 с.
  59. Гетьмани України: Історичні портрети: Зб.: / Упоряд. журн. «Україна». – К.: Журн. Україна, газета Вечірній Київ, 1991. – 216 с.
  60. Гетьманський альманах / Відп. ред. Ю.І. Терещенко. – Ч.1. – К.: ВЦ КНЛУ. – 2002. – 124 с.; Ч.2. – 2003. – 188 с.
  61. Гладкий С. Етапи розвитку і структура законодавства про кооперацію УСРР 1920-х років // Часопис Київського університету права. – 2009. - № 3. – С.30-35.
  62. Гладкий С. Ідейні джерела кооперативного права УСРР років НЕПу // Юридична Україна. – 2008. - № 7. – С.8-12.
  63. Гловацький І. Заснування та правовий статус адвокатських палат у Галичині в другій половині XIX ст. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. - № 2. – С.1-13.
  64. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. (1734-1775 рр.) / Володимир Олексійович Голобуцький. – Дніпропетровськ : Січ, 2004. 421 с.
  65. Голод в Україні 1946-1947. Документи і матеріали. Упорядники: Веселова О.М., Гриценко Т.Т., Огінська А.П., Панченко П.П., Пиріг Р.Я., Соловйова А.А., Яковлева Л.В. К.: Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1996. 374 с.
  66. Голодомор. Геноцид українського народу 1932-1933. Автор. кол.: В. Верстюк, В. Тиліщак, І. Юхновський. – К.: Вид-во Олени Теліги, 2008. 25 с.
  67. Гордасевич Г.Л. Степан Бандера: людина і міф. Льві: “Апріорі”, 2008. 208 с.
  68. Горобець В. Політичний устрій українських земель другої половини XVII-XVIII століть. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. 96 с.
  69. Гошко Т.Д. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI – початок XVII ст.ст.) Львів, 2002. 255 с.
  70. Гошуляк І.Л. Центральна рада: погляд із сьогодення // Історія України. – 1998. – № 42. – С.1-4.
  71. Грабовська Г. Правове забезпечення освітньої сфери в період Західноукраїнської Народної Республіки // Часопис Київського університету права. – 2009. - № 4. – С.65-68.

72. Грабовський С. Велика Вітчизняна: міф і реальність // Сучасність. – 2001. - № 5. – С.64-72; № 6. – С.89-93; № 7/8. – С.102-117.
73. Грабовський С. Перехитрувати хитрішого: Сталінські апетити на північну Буковину, не зазначену в пакті Молотова-Ріббентропа, скоригували плани Гітлера щодо Сходу // Український тиждень. № 27(140), липень 2010 р.
74. Грицюк В.М. Військо скіфів (озброєння, організація, війни та воєнне мистецтво): Монографія. Чернівці: «Місто», 2009. 296 с.
75. Гришук В.К. Кодификация законодательства Украинской ССР (1956-1985 гг.): Текст лекций. – Л.: ЛГУ, 1991. 84 с.
76. Грозовський І. Козацьке право // Право України. – 1997. - № 6. – С. 76-80.
77. Грозовський І. Право власності на землю в Запорізькій Січі // Право України. – 1997. - № 8. – С. 62-65, 93.
78. Грозовський І.М. Право Нової Січі (1734-1775 рр.): навч. посібник / Ігор Миколайович Грозовський. Харків : Вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. 108 с.
79. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К.: Т-во «Знання» України, 1991. 240 с.
80. Гуменюк Г. “Саксонське зеркало” (XIII ст.) та його вплив на сучасне німецьке право // Часопис Київського університету права. 2009. № 1. С.35-38.
81. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право / Олександр Гуржій. К. : Основи, 1996. 222 с.
82. Гуржій О.І. Право в Українській козацькій державі (друга половина XVII – XVIII ст.ст.) К.: Інститут історії України, 1994. 48 с.
83. Гуцало Є.П. Ментальність орди. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 206 с.
84. Даниленко В. Політичні зміни в СРСР і Україні в період хрущовської «Відлиги» // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика / Ін-т історії України НАН України. 2008. Вип. 14. С.3-17.
85. Дегтярьов С. Повітові суди як елемент судової системи Російської імперії кінця XVIII – першої половини XIX ст. // Сумський історико-архівний журнал. 2007. № II-III. С.189-194.
86. Джовані Дель П'яно Карпіні. «Історія Монголів, яких ми називаємо татарами», URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/carpini.htm>
87. Джонатан Фенбі. Альянс. К.: Темпора, 2010. 542 с.
88. Дмитрасевич Н. Становлення та функціонування органів представницької влади в УСРР (1919-1922 рр.) // Часопис Київського університету права. 2010. № 1. С.44-49.
89. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах: в книзі вміщено 900 документів / упорд. Сергій Павленко. – 2-ге видання. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 1144 с.
90. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. К.: Товариство «Знання» України, 1991. 48 с.
91. Дорошевич В. Правда про історію встановлення радянської влади на Україні (листопад 1917 – листопад 1918) // Сучасність. 1991. № 7-8. С.126-141.
92. Дорошко М. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917-1938 рр.): Монографія. К.: Ніка-Центр, 2008. 368 с.
93. Дорошко М. Чи був більшовицький режим в Україні окупаційним? // Дзеркало тижня. - № 41 (670). 3-10 листопада 2007.
94. Дробот І.І. Трансформації української державно-соборницької ідеї (1920-1930-ті роки). К.: ФАДА, ЛТД, 2002. 343 с.
95. Дроздований Д. Пилип Орлик: феномен на фоні Києво-Могилянської академії // Дзеркало тижня. 2010. 23 жовтня. № 39. С.15.
96. Дубровіна А.Б. Механізм управління, суспільний лад і право України в період імперіалізму і буржуазно-демократичних революцій (1900-1917 рр.). К.: 1970. 73 с.
97. Епплобом Енн. Історія ГУЛАГу / Пер. з англ. А. Іщенко. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2010. 511 с.
98. Євсева Т. Русі Хрещення Русі. Цей день в історії, 28 липня 2018. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0728Q/>
99. Жовтобрюх М.М. Характерні риси українського звичаєвого права / М.М. Жовтобрюх // Вісник Запорізького державного університету. Серія: Юридичні науки. – Запоріжжя, 2001. – № 3. – С. 76-80.
100. Журавель М.В. Компетенція гетьмана в українській козацькій державі в XVII-XVIII ст. / М. В. Журавель // Митна справа. – 2008. – № 6. – С. 82-87.

101. Журавель М.В. Порядок обрання гетьмана на Україні у XVII-XVIII ст. / М. В. Журавель // Держава і право. 2009. № 43. С. 168-173.
102. Заєць І. Особливості правової регламентації земельних відносин у Кримському краї (квітень 1918 – квітень 1919 рр.) // Часопис Київського університету права. 2006. № 3. С.40-46.
103. Закони України, спрямовані на реалізацію судово-правової реформи. Офіц. вид. К.: Вид. дім “Ін Юре”, 2001. 191 с.
104. Замлинський В. Гетьмани України : монографія / Володимир Замлинський. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім.Тараса Шевченка», 2008. 288 с.
105. Зануда А., Дорош С. «30 років незалежної України у 30 головних цифрах» (2021). URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58116662>
106. Запорожці: До історії козацької культури / Упорядники І. Кравченко та Ю. Іванченко. К.: Мистецтво, 1993. 400 с.
107. Заріцька І. Радянське земельне законодавство (грудень 1919 – березень 1921 рр.) // Часопис Київського університету права. 2010. № 1. С.28-32.
108. Заруба В.М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) / В.М.Заруба. – К.: Істина, 2007. – 128 с.
109. Захаров Є. «Головна загроза – в нас самих!» - роздуми правозахисника до 30-річчя Незалежності України. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrajinska-nezaleshn%D1%96st/31413545.html>
110. Іванченко Р. П. Історія без міфів : бесіди з історії укр. державності : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Р. П. Іванченко; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: МАУП, 2007. 622 с.
111. Іванченко Р.П. Державницька ідея давньої Русі-України. – 2-ге видання. К.: Смолоскип, 2007. 376 с.
112. Іванченко Р.П. Істрія без міфів. бесіди з історії української державності. Центр наукової літератури. 2020. 336 с.
113. Книга Повчання. Статут Володимира Всеволодовича. Київ. МАУП, 2006. 312 с.
114. Ковальова С.Г. Судоустрій і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського: монографія. Миколаїв, Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 199 с.
115. Козинець О. Г., Толкач А.М. Історичний аспект розвитку теорії розподілу влади. Ukraine – EU. *Modern Technology, Business and Law*: collection of international scientific papers: in 2 parts. Part 2. Current Issues of Legal Science and Practice. Management and Public Administration. Innovations in Education. Environmental Protection. Engineering and Technologies Chernihiv: CNUT, 2017. P. 22-25.
116. Кралюк П. 230 років Конституції 3 травня. До чого тут Україна ? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-i-polshcha-konstytutsiya-3-travnia-1791-roku/31236138.html>
117. Кривошея І.І. Неурядова старшина Української козацької держави (XVII-XVIII ст.ст.): монографія / І.І. Кривошея. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – Т.1 – 616 с.
118. Кучер В.І., Чернега П.М. Україна у Другій світовій війні (1939-1945): Посібник для вчителя. – К.: Генеза, 2004. 272 с.
119. Мацелюх І.А. Джерела церковного права за доби українського Середньовіччя: монографія. К.: Талком, 2015. 290 с.
120. Мацелюх І.А. Періодизація розвитку церковного судочинства у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій (XIV – середина XVII ст.). Держава та регіони. Серія право. Випуск 3 (61). С.16-21.
121. Мацелюх І.А. Система церковних злочинів у правових пам'ятках Великого князівства Литовського. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. Випуск 49. Том 1. 2018. С.26-29.
122. Морі Є. «День Незалежності України: 7 історичних фактів до 30 річниці» (2021), URL: <https://susplne.media/57574-den-nezaleznosti-ukraini-2020-8-istoricnih-faktiv/>
123. Павленко С.О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім «КМА», 2009. – 602 с.
124. Павло Скоропадський. Спогади, кінець 1917-грудень 1918. Головний редактор Ярослав Пеленський. Київ, Філадельфія. 1995. 493 с.
125. Падох Я.М. Суди і судовий процес старої України. Нью-Йорк, 1990. 128 с.

126. Півторак Г. П. Історична правда проти імперської облуди. К.: ТОВ «Арт принт студія», 2018. 148 с.
127. Похилий С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусії. Київ: Критика, 2015. 429 с.
128. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. Київ: Альтернативи, 1998. 320 с.
129. Скрипнюк О. Конституція Пилипа Орлика 1710 року: основні правові і політичні ідеї та її історичне значення // Юридична Україна, 2010, № 12, с.4-10.
130. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. 560 с.
131. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 568 с.
132. Степовик Д. Як подарована Константинополем Києву візантійська ікона IX століття стала «русской святыней». Газета День. № 142-143, п'ятниця, 12 серпня 2011 року.
133. Сюдюков І. Два князі. Газета День. Україна інкогніто. № 24, 11 лютого 2011.
134. Таїрова-Яковлева Т.Г. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». Київ: ТОВ «Видавництво КЛЮ», 2013. 403 с.
135. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. 568 с.
136. Цікаві факти про Пилипа Орлика та його Конституцію. URL: <http://slovopys.kubg.edu.ua/tsikavi-fakty-pro-pylypa-orlyka-ta-ioho-konstytutsiiu/>
137. Червоненко В. Чия Україна: тисяча років боротьби за православний Київ. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45481850>
138. Чернега А. П. Україна у вогні Першої світової війни (1914-1918 рр.). Журнал східноєвропейського права. 2014. № 7. С.9-17.
139. Чернега А. П. Гетьманат Павла Скоропадського – консервативні спроби національно-державного відродження / А. П. Чернега. Часопис Київського університету права. 2012. № 1. С. 43-48.
140. Штогрін І. «30 подій, що сформували і зміцнили Незалежність України». 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/podii-shcho-sformuvaly-i-zmitsnyly-nezalezhnist%CA%B9/31405953.html>.
141. Шурхало Д. 1686 рік: як Київська митрополія опинилася в Московському патріархаті? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29183028.html>
142. Ястребов О. Руська Правда: перший кодекс законів на Русі. Газета День. Україна інкогніто. 20 серпня 2004 року.
143. Andrzej Sulima Kaminski. Historia Rzeczypospolitey wielu narodow, 1505-1795. Obywatele, ich panstwo, spoleczenstwo, kultura. Instytut Europy Srodkowo-Wschodniej, 2000. 263 p.
144. Ann Applebaum. Gulag: a history. Anchor Books. 2003. 511 p.
145. Jackson P. The Mongols and the West, 1221-1410. Pearson Education, 2005. 448 p.
146. Johannes von Plano Carpini: Kunde von den Mongolen 1245-1247.
147. Robert Gallately. Lenin, Stalin and Hitler. The Age of Social Catastrophe. 2007. 664 p.
148. Jonathan Hill. The History of Christianity. Lion Hudson plc, 2009. 560 p.
149. Kaminski A. Republic vs. Autocracy. Poland – Lithuania and Russia, 1686-1697. – Gambridge, 1993. 312 p.
150. Mackiw Theodore. Prince Mazepa, hetman of Ukraine in contemporary English publications 1687-1709. Chikago, 1967.
151. Timothy Snyder. The Reconstruction of Nations Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569-1999. Yale University Press New Haven & London. 2012. 464 p.
152. Service E. Origine of the State and Civilization: The Process of Cultural Evolution. Norton, 1975. 388 p.
153. Snyder, Timothy. Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin. New York: Basic Books, 2010. P. 448.
154. Laurence Rees. World War II: Behind Closed Doors. BBC Books, 2008. 433 p.

155. Timothy Snyder. Black earth. The holocaust as history and warning. Tim Duggan books. New York. 2015. 394 p.
156. Wilhelm von Rubruk: Reisen zum Großkhan der Mongolen. Von Konstantinopel nach Karakorum 1253-1255. 1984. 240 p.

Інформаційні ресурси

1. Верховна рада України URL: <https://www.rada.gov.ua/>
2. Верховна Рада України, «Конституції України – 25! Спогади про народного депутата України ІІ, ІІІ та VI скликань Михайла Сироту та його думки про Конституцію», (2021), URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/211150.html>
3. Газета день. Україна інкогніто. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita>
4. Державна Архівна служба України, «Конституція України – 25: хронологія та архівна хроніка», (2021),
URL: <https://archives.gov.ua/ua/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%8F-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-25/>
5. Довідкові матеріали до 24-ї річниці ухвалення Конституції України. Верховна Рада України, Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України. 2020, URL: <https://www.rada.gov.ua/documents/DayConstitution/194685.html>
6. Зайцева І.О. Виникнення та розвиток статутного права в українських містах: історичний аспект. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10ziomia.pdf>.
7. Запорозька Січ. URL: <https://ostriv.org/tourist/zaporizka-sich/>.
8. Іван мазепа. Моя Україна URL: <https://myukraine.org.ua/ivan-mazepa/>
9. Інститут дослідження голодомору. URL: <https://holodomorinstitute.org.ua/>.
10. Інститут історії України. URL: <http://history.org.ua/uk>.
11. Конституційник суд України URL: <https://ccu.gov.ua/index.php>.
12. Мануїлова К.В. Магдебурзьке право в українських містах: модель децентралізації публічної влади. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:rUKfdDBkj4J:nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzhm_2016_1_7.pdf+&cd=7&hl=uk&ct=clnk&gl=ua.
13. Музей гетьманства. URL: <http://www.getman-museum.kiev.ua/>.
14. Музей трипільської культури. URL: <https://niez.com.ua/museums/about-museum/596-%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9-%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97-%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8>.
15. Музей Ханенків. URL: <https://khanenkomuseum.kiev.ua/>.
16. Національний музей історії України. URL: <https://nmiu.org/>.
17. Підручники та навчальні посібники. URL: http://thelaw.at.ua/load/juridichna_literatura/istorija_derzhavi_i_prava_zarubizhnikh_krajn/9.
18. Профспілка працівників освіти і науки України, «25 років Конституції України!», (2021), URL: <https://pon.org.ua/novyny/8830-25-rokv-konstitucyi-ukrayini.html>
19. Резнік О.І. Магдебурзьке право та його вплив на формування української правової традиції. URL: [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:z8mbvcI7a4kJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Ms_2014_6\(2.1\)_18.pdf+&cd=3&hl=uk&ct=clnk&gl=ua](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:z8mbvcI7a4kJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Ms_2014_6(2.1)_18.pdf+&cd=3&hl=uk&ct=clnk&gl=ua).
20. Ткаченко А. Магдебурзьке право на теренах українських земель: світоглядно-правові засади. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:whX2aVhUcCMJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26I
MAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/sfr_2014_7_15.pdf+&cd=4&hl=uk&ct
=clnk&gl=ua.

21. Український інститут національної пам'яті, «Інформаційні матеріали до 25-річчя від дня ухвалення Конституції України», (2021)., URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-25-richchya-vid-dnya-uhvalennya-konstytuciyi-ukrayiny>.
22. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/ukrainskii-institut-natsionalnoi-pam-yati-zbirae-svitlini-ta-istorii-rodin-yaki-perezhili-golod>.
23. Укрінформ, «30 років Незалежності: пора надій і пасонаріїв», (2021), URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3292043-30-rokiv-nezaleznosti-pora-nadij-i-pasionariiv.html>
24. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (ЦДІАК України). URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/>.